

Banja Luka 1941.—1942./1943. godine: previranja unutar vlasti Nezavisne Države Hrvatske

Nikica BARIĆ

Hrvatski institut za povijest

Izvorni znanstveni rad

(primljeno: 1. veljače 2020.)

UDK 94(497.6-074Banja Luka)“1941/1943”

94(497.5)“1941/1943”

Namjera ovoga priloga je prikazati kako i zašto su tekle promjene u vlastima Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u Banja Luci tijekom 1941. i 1942., a dijelom i 1943. godine. Time mislim na različite osobe koje su kao dužnosnici NDH u Banja Luci obnašale vlast. Na promjene kod tih dužnosnika utjecao je odnos vlasti NDH, odnosno ustaškog pokreta prema bosanskohercegovačkim muslimanima, koje su oni smatrali sastavnim dijelom hrvatske nacije. Također je na te promjene utjecala i politika NDH prema srpskom stanovništvu, odnosno državni teror koji je NDH, nakon proglašenja, pokrenula prema njemu, a zatim ustanak tog stanovništva protiv NDH, što je njezine vlasti prisiljavalo na promjene prethodnih postupaka.

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska (NDH), Banja Luka, Viktor Gutić, Dragan Hadrović, Džafer Kulenović, Hilmija Bešlagić, banjolučki biskup Jozo Garić

Uvod

U ovom prilogu prikazat ću događaje povezane s previranjima i promjenama u vlastima NDH u Banja Luci, koja je bila sjedište Velike župe Sana i Luka i pratiti te promjene tijekom 1941. i 1942., a dijelom i 1943. godine. Kroz te događaje odražavao se odnos NDH i ustaškog pokreta prema bosanskohercegovačkim muslimanima, koje je režimska ideologija smatrala sastavnim dijelom hrvatske nacije. Također, izmjene dužnosnika koji su u Banja Luci obnašali vlast, odražavaju i promjene politike NDH prema srpskom (»grkoisotčnom«, »pravoslavnom«) stanovništvu, uvjetovane promjenama na terenu, odnosno izbijanjem ustaničkog pokreta protiv NDH, čiji je temelj činilo upra-

Ovaj članak nastao je u sklopu projekta »Rat, žrtve, nasilje i granice slobode u hrvatskoj povijesti 20. stoljeća« (IP-2019-04-6673) Hrvatskoga instituta za povijest, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

vo srpsko stanovništvo. Ovom temom već se bavila određena literatura, a o njoj su objavljeni i određeni arhivski izvori.¹

Za razumijevanje teme ovog priloga važno je ukratko objasniti odnos ustaša, odnosno Ante Pavelića, prema bosanskohercegovačkim muslimanima. Ustaše su među muslimanima imale određeni broj pristaša, hrvatskih nacionalista, primjerice, Hakiju Hadžića i Ademagu Mešića. No, ulaskom cijele Bosne i Hercegovine u sastav NDH, očiti Pavelićev cilj bio je pridobiti predstavnike stožerne predratne političke stranke bosanskohercegovačkih muslimana, odnosno Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO). Neposredno nakon proglašenja NDH, za potpredsjednika njezine vlade imenovan je Osman Kulenović, no Pavelićev je cilj bio pridobiti Kulenovićevog brata Džafera. Nakon smrti Mehmeda Spahe, dugogodišnjeg predsjednika JMO, Džafer Kulenović je u ljeto 1939. godine izabran za njegovog nasljednika. JMO je tada djelovala u sastavu vladajuće Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ), a Džafer Kulenović bio je ministar u jugoslavenskoj vladi. Nakon što je 1939. došlo do promjena u ustroju Kraljevine Jugoslavije i uspostave Banovine Hrvatske, Džafer Kulenović istaknuo je zahtjev za autonomijom Bosne i Hercegovine. Taj zahtjev nije naišao na potporu Hrvatske seljačke stranke koja je ostvarila Banovinu Hrvatsku, ali su ga podupirali hrvatski nacionalisti, odnosno ustaše. U okolnostima napada sila Osovine na Jugoslaviju i proglašenja NDH, Džafer Kulenović nije napustio zemlju s jugoslavenskom vladom generala Dušana Simovića. On se sredinom kolovoza 1941., zajedno s predstavnicima bivše JMO u Zagrebu sastao s Pavelićem, a zatim je početkom studenoga iste godine, umjesto svoga brata, preuzeo mjesto potpredsjednika Vlade NDH.²

Dakle, ulaskom cijele Bosne i Hercegovine u sastav NDH i u skladu s ustaškom ideologijom koja je na bosanskohercegovačke muslimane gledala kao na sastavni dio hrvatske nacije, Pavelić je krenuo putem pridobivanja i uključivanja u vlast NDH onih osoba koje je smatrao glavnim predstavnicima muslimana.

U vezi s ovim prilogom važno je spomenuti ing. Hilmiju Bešlagića iz Banja Luke, koji se 1935. godine, kada je osnivana JRZ, suprotstavio ulasku

¹ Primjerice vidi: Dušan LUKAČ, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji (1941—1945)*, Banja Luka, Savez udruženja boraca NOR-a opštine, Odbor za pisanje istorije revolucionarnog pokreta i hronike NOR-a, 1968.; *Ustaški stožer za Bosansku Krajinu, Studija Milana Vukmanovića i izbor iz građe*, Verica M. Stošić, Vladan Vukliš, prir., Banjaluka, Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske, Arhiv Republike Srpske, 2017.

² Opširno o tome vidi: Zlatko HASANBEGOVIĆ, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.—1941. (U ratu i revoluciji 1941.—1945.)*, Zagreb, Bošnjačka nacionalna zajednica, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Medžlis Islamske zajednice Zagreb, 2012., 567-772.

JMO u tu stranku. Bešlagić je bio hrvatski orijentiran, a nakon proglašenja NDH stupio je u njezinu vlast i duže vrijeme obnašao dužnost ministra prometa i javnih radova.³

Viktor Gutić — ustaški stožernik za Bosansku Hrvatsku i povjerenik za bivšu Vrbasku banovinu

Nakon proglašenja NDH, glavnu ulogu u Banja Luci i Bosanskoj krajini, odnosno na području dotadašnje Vrbaske banovine, u međuvremenu je preuzeo Viktor Gutić. On je bio član ustaške organizacije prije proglašenja NDH i imao je odvjetnički ured u Banja Luci.⁴

Hrvatski ustaški nadzor u Zagrebu, tijelo koje je neposredno nakon proglašenja NDH imalo važnu ulogu u organizaciji vlasti, odredilo je da Viktor Gutić preuzme dužnost ustaškog stožernika za područje bivše Vrbaske banovine. Navedeno je objavljeno u banjolučkim novinama *Hrvatska krajina*, 20. travnja 1941., uz objašnjenje da je Gutić preuzeo svu vlast u svoje ruke, te mu se sve vlasti i svi uredi moraju pokoravati.⁵

Gutić je 22. travnja 1941. imenovan poglavnikovim povjerenikom za bivšu Vrbasku banovinu, te se tako nalazio na čelu tijela koje je nosilo naziv Ustaški stožer za Bosansku Hrvatsku i Povjereništvo za bivšu Vrbasku banovinu.⁶

No, ubrzo je u NDH provedena nova upravno-teritorijalna podjela, u skladu s kojom su osnovane velike župe. Odvojeno od toga provedena je i organizacija političke grane ustaškog pokreta.

Hrvatska krajina je 8. lipnja 1941. objavila da će Gutić preuzeti dužnost ustaškog stožernika u novoj Velikoj župi Krbava i Psat, čije se sjedište nalazilo u Bihaću, kao i dužnost ustaškog stožernika u novoj Velikoj župi Sana i Luka, sa sjedištem u Banja Luci. Za Gutićevog stožernog pobočnika određen je ustaša Alija Omanović iz Cazina.⁷

Nešto kasnije, 22. lipnja, *Hrvatska krajina* objavila je da će do imenovanja velikog župana za Veliku župu Sana i Luka, njome privremeno upravlja-

³ Za osnovne biografske podatke o Bešlagiću vidi: *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.—1945.*, Darko Stuparić, gl. ur., Zagreb, Minerva, 1997., 36. Također vidi: Z. HASANBEGOVIĆ, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 236-239.

⁴ Za osnovne biografske podatke o Gutiću vidi: *Tko je tko u NDH*, 145. Također vidi: *Ustaški stožer za Bosansku Krajinu, Studija Milana Vukmanovića i izbor iz građe*, 187-193.

⁵ »Dr Viktor Gutić imenovan je Stožernikom Bosanske Hrvatske«, *Hrvatska krajina*, br. 1, Banja Luka, 20. travnja 1941., 2.

⁶ *Ustaški stožer za Bosansku Krajinu, Studija Milana Vukmanovića i izbor iz građe*, 40-41.

⁷ »Dr. V. Gutić imenovan je stožernikom župe Sana i Luka, te Krbava i Psat«, *Hrvatska krajina*, br. 23, 8. lipnja 1941., 1.

ti Viktor Gutić, koji je trebao dovršiti poslove likvidacije bivše Vrbaske banovine i prenošenja njezinih poslova na nove velike župe. U vezi s tim pitanjima Gutića je u Zagrebu primio Ante Pavelić. Nakon povratka u Banja Luku, Gutić je za *Hrvatsku krajinu* objasnio koji su mu novi poslovi povjereni. A kada te poslove dovrši, dodao je, on će »po želji« samoga Pavelića otići u Zagreb na »novu dužnost«. ⁸

Potpredsjedništvo Vlade NDH u Banja Luci

Već 30. travnja 1941. godine Ured potpredsjednika vlade Osmana Kulenovića obavijestio je javnost da će se, prema odredbi Ante Pavelića, 1. svibnja preseliti u Banja Luku, budući da je zadaća tog ureda baviti se »prvenstveno naročitim pitanjima Bosne i Hercegovine«. Također je objavljeno da će, kao ravnatelj Ureda potpredsjednika vlade, u Banja Luku otputovati Munir Šahinović Ekremov. ⁹ Za temu ovoga priloga važno je to što je Ured potpredsjednika vlade, kako ću kasnije prikazati, postao svojevrсна protuteža politici koju je provodio Viktor Gutić.

Krajem prosinca 1941. Ured potpredsjednika vlade povučen je iz Banja Luke, te je nastavio djelovati u Zagrebu. ¹⁰

Ustaški pokret

Kao što je opisano, Viktor Gutić je u Banja Luci objedinjavao dužnost u ustaškom pokretu i u državnoj upravi. No, s postupnim ustrojavanjem državne vlasti i ustaškog pokreta, osnovane su velike župe s velikim županima kao nositeljima državne vlasti, dok su ustaški stožernici u određenoj velikoj župi trebali voditi ustaški pokret. Ustaškim stožernicima bili su podređeni niži ustaški dužnosnici, logornici u kotarima i tabornici u općinama.

Zapravo je Ante Pavelić 9. kolovoza 1941. odredio da se razriješe dužnosti svi dotad imenovani ustaški dužnosnici u cijeloj NDH, te su morali obustaviti svaku djelatnost. Ustaške organizacije morale su ostati u »nedjelatnom stanju« do imenovanja novih ustaških dužnosnika. Istom su odredbom neredovite naoružane postrojbe, takozvane »divlje ustaše«, trebale prekinuti svaku djelatnost. ¹¹

⁸ »Odredbom Poglavnika Dr. Ante Pavelića Stožernik Dr. Gutić postavljen je likvidatorom bivše Vrbaske banovine«, *Hrvatska krajina*, br. 28, 22. lipnja 1941., 1.

⁹ (HDNU), »Podpredsjednik Vlade dr. Kulenović o preselenju Podpredsjedništva vlade u Banja Luku«, *Hrvatski narod*, br. 79, Zagreb, 2. svibnja 1941., 10.

¹⁰ Hrvatska, Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA), Ministarstvo unutarnjih poslova NDH, 223 (dalje: 223), Broj: 81/1942., I. A.

¹¹ (HIS), »Pred imenovanjem novih stožernika, logornika, tabornika i njihovih zamjenika na cjelokupnom području naše države«, *Hrvatski narod*, br. 177, 10. kolovoza 1941., 1.

Nesumnjivo je ova odredba uslijedila zato što su različiti ustaški dužnosnici i naoružane skupine ustaša, svojim postupcima i nasiljem nad srpskim stanovništvom, doprinijeli izbijanju ustanka Srba protiv NDH, koji se krajem srpnja 1941. rasplamsao upravo u Bosanskoj krajini. Navedenom mjerom trebalo je onemogućiti postupke koji su vodili pogoršanju stanja sigurnosti, no treba podsjetiti kako tom mjerom nije ukinut cijeli niz zakonskih i drugih odredbi vlasti NDH, koje su bile usmjerene protiv srpskog stanovništva.

Ante Pavelić je početkom rujna 1941. izjavio njemačkom poslaniku Siegfriedu Kascheu da je svu vlast povjerio velikim županima. Istovremeno nije potvrdio nove ustaške dužnosnike, kako bi vlast ostala u rukama velikih župana.¹²

Ured Poglavnika je krajem rujna 1941. izvijestio Ministarstvo unutarnjih poslova NDH (MUP NDH) da su novoimenovani ustaški stožernici dobili upute da ne utječu na rad državnih vlasti, pa je od ministarstva zatraženo da također uputi vlasti da ne uvlače ustaške dužnosnike u svoj rad.¹³

Odmah nakon Pavelićeve odredbe od 9. kolovoza 1941., Viktor Gutić je napustio Banja Luku, a Pavelić je sredinom rujna 1941. za ustaškog stožernika u Velikoj župi Sana i Luka postavio ustaškog poručnika Mirka Beljana, koji je krajem istoga mjeseca preuzeo dužnost.¹⁴

Dakle, može se reći kako je Pavelić odlučio dati prednost državnim vlastima (velikim županima), a ne ustaškom pokretu (stožernicima). Pri tome se, razumljivo, i od državnih vlasti očekivalo da djeluju u skladu s načelima ustaškog režima. No, za ovaj je prilog bitno istaknuti da novi ustaški stožernik Beljan, barem prema pregledanim izvorima, nakon odlaska Viktora Gutića iz Banja Luke, nije imao važniju ulogu u događajima koji će uslijediti.

Progon Srba i Židova

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine, na području koje će za vrijeme NDH obuhvatiti Velika župa Sana i Luka (kotari Banja Luka, Ključ, Kotor Varoš, Prijedor i Sanski Most), živjelo je oko 61% pravoslavaca, oko 21% muslimana i oko 18% katolika.¹⁵

¹² HR-HDA-1450, Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku, svitak D-73, snimke H309943-H309944, Gesandter, Vermerk. Betr.: Besprechung mit Poglavnik am 1. 9. 41 in Agram. Zagreb, den 2. September 1941, Geheim.

¹³ HR-HDA-254, Velika župa Posavje, Taj. Broj: 408/1941.

¹⁴ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-43, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 401, 8. listopada 1941.

¹⁵ Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine*, Knjiga II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd, Državna štamparija, 1938., 11.

To brojno pravoslavno, odnosno srpsko stanovništvo, postat će nakon proglašenja NDH meta progona novih vlasti, koje su u cijeloj državi pokrenule niz mjera, što su se kretale od zatiranja nacionalnog i vjerskog identiteta Srba, do fizičke likvidacije dijela srpskog stanovništva.¹⁶

U sklopu ovakve opće politike, Gutić se na dužnosti ustaškog stožernika u Banja Luci istaknuo različitim mjerama protiv Srba, kao i javnim huškačkim izjavama protiv tog naroda. Već od svibnja 1941. ustaše su terorizirale Srbe u Bosanskoj krajini, a neki su pritom i ubijeni. Među ostalima, ubijen je i banjolučki episkop Platon.¹⁷

Vlasti NDH su, osim toga, 1941. godine organizirale iseljavanje dijela srpskog stanovništva u Srbiju. Tako je tijekom srpnja 1941. iz Banja Luke organizirano iseljeno oko 1800 Srba,¹⁸ a sredinom kolovoza iste godine još je 150 srpskih obitelji iz Banja Luke iseljeno u Srbiju. Prema podacima talijanskog vicekonzula u Banja Luci, krajem kolovoza 1941. u gradu je ostalo oko 1500 Srba, odnosno pravoslavaca, dok ih je 1500 prešlo na katoličku vjeru.¹⁹

No, krajem srpnja 1941. u Bosanskoj krajini buknuo je ustanak Srba protiv NDH. Neposredno nakon izbijanja ustanka, snage NDH likvidirale su brojne ustanike, pri čemu je dodatno stradalo i srpsko stanovništvo na ustaničkim područjima. Prema nekim podacima domobranstva iz sredine kolovoza 1941., u različitim kotarima Bosanske krajine u borbama te izvršenim strijelanjima pobijeno je oko 10.000 ljudi.²⁰

Uz politiku državnog terora prema srpskom stanovništvu, vlasti NDH uvele su i niz protužidovskih zakonskih i drugih mjera po uzoru na Njemački Reich — od diskriminacije i preuzimanja njihove imovine, do konačne deportacije Židova u sabirne logore, odnosno fizičke likvidacije. Ista sudbina

¹⁶ Opširno o tome vidi: Tomislav DULIĆ, *Utopias of Nation, Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina, 1941-42*, Uppsala University Library, 2005.; Alexander KORB, *Im Schatten des Weltkriegs, Massengewalt der Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien 1941—1945*, Hamburg, Hamburger Edition, 2013.

¹⁷ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svjetskom ratu, Zbornik dokumenata*, Tom I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.—1945., Knjiga 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941., Beograd, Vojnoistorijski institut, 1993., dok. br. 372. Također vidi: Max BERGHOLZ, *Nasilje kao generativna sila, Identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici*, Sarajevo-Zagreb, Buybook, 2018.

¹⁸ Filip ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb, Srpsko narodno vijeće, 2014., 213-214.

¹⁹ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-91, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 203, 28. kolovoza 1941. Također vidi: F. ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba*, 214-215.

²⁰ HR-HDA-1450, svitak D-2121, snimka 378, Sanski zdrug, Op. br. 50, 17. kolovoza 1941. g., Bos. Petrovac, Izvješće o poubijanim četnicima.

zadesila je i banjolučke Židove, dio kojih je 1941. deportiran u logor u Gospiću, a najveći dio odveden je u ljeto 1942. u logor Jasenovac.²¹

Odlazak Viktora Gutića iz Banja Luke

Prethodno sam naveo kako je u banjolučkoj *Hrvatskoj krajini* još 22. lipnja 1941. objavljeno da će Viktor Gutić, nakon dovršenja poslova u Banja Luci, otići na novu dužnost u Zagrebu. To će se zaista i dogoditi, u kolovozu iste godine, nedugo nakon što je u Bosanskoj krajini buknuo ustanak srpskog stanovništva. Što o razlozima Gutićevog odlaska iz Banja Luke govore izvori?

Talijanski vicekonzul u Banja Luci je 21. srpnja 1941. godine raspolagao podacima da je došlo do teškog sukoba između Gutića i njemačkoga generala Johanna Fortnera, zapovjednika njemačke 718. pješачke divizije. Uzrok sukoba bile su mjere protiv Srba koje je provodio Gutić.²²

Kasnije će talijanski vicekonzul izvijestiti da je general Fortner zatražio od vojskovođe-doglavnika Slavka Kvaternika da Gutić bude uklonjen iz Banja Luke, te da je Pavelić zaista odlučio da bude premješten u Zagreb.²³ Gutić je 25. srpnja 1941., tijekom jednog javnog nastupa u Banja Luci, najavio da će napustiti taj grad, kako bi preuzeo drugu, višu dužnost.²⁴

Početkom kolovoza Gutić je boravio u Zagrebu, gdje ga je primio Pavelić, a nakon toga se, 5. kolovoza, vratio u Banja Luku.²⁵ Odmah zatim objavljeno je da će ubrzo preuzeti drugu dužnost u Zagrebu. Poslove likvidacije bivše Vrbaske banovine trebao je nastaviti Đuro Krešić, vijećnik Stola sedmorice.²⁶ U Banja Luci je 9. kolovoza organiziran svečani ispraćaj Gutića koji je sutradan, 10. kolovoza, otputovao u Zagreb.²⁷

²¹ Aleksandar STAJIĆ, Jakov PAPO, »Ubistva i drugi zločini izvršeni nad Jevrejima u Bosni i Hercegovini u toku neprijateljske okupacije«, *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu 1566—1966*, Samuel Kamhi, ur., Sarajevo, Jevrejska zajednica, 1966., 243.

²² Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-130, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 61, 25. srpnja 1941.

²³ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-106, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 128, 14. kolovoza 1941.

²⁴ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-128, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 62, 26. srpnja 1941.

²⁵ »Izjava Stožernika Dr. Viktora Gutića o audijenciji kod Poglavnika«, *Hrvatska krajina*, br. 48, 8. kolovoza 1941., 1.

²⁶ »Stožernik Dr. Viktor Gutić odlazi na novu dužnost u Zagreb«, *Hrvatska krajina*, br. 48, 8. kolovoza 1941., 1.

²⁷ »Hrvatska Krajina srdačno je ispratila svoga Stožernika Dr. Viktora Gutića«, *Hrvatska krajina*, br. 50, 13. kolovoza 1941., 2.

Rezimirajući Gutićevo djelovanje, talijanski vicekonzul u Banja Luci će navesti da se govori kako je upravo on znatnim dijelom odgovoran što je izbio ustanak Srba, koji trenutno zadaje velike probleme i domobranstvu i njemačkoj vojsci. Dok je držao vlast u Banja Luci, Gutić se također vodio osobnim mjerilima, što je dovelo do nereda u vođenju uprave. Vicekonzul je, osim toga, naveo da Gutić nije uvažavao muslimane, zbog čega je imao loše odnose s potpredsjednikom Vlade NDH, Osmanom Kulenovićem. A to mu je, zaključio je talijanski vicekonzul, svakako moralo »mnogo škoditi«.²⁸

Umirovljeni njemački satnik Arthur Haeffner, koji je radio kao obavještajac za Edmunda Glaise von Horstenaua, njemačkoga generala u Hrvatskoj, dostavio mu je 31. kolovoza 1941. izvješće o Viktoru Gutiću. Za vrijeme Jugoslavije Viktor Gutić i njegov brat Blaž, obojica odvjetnici, u Bosanskoj su krajini smatrani »opskurnim« osobama. Viktor Gutić tada nije bio u stanju osigurati ni vlastitu egzistenciju, pa je na ulici molio poznanike da mu posude 10 dinara. Osim toga, bio je poznat u Banja Luci kao homoseksualac koji se, zbog zadovoljavanja svojih spolnih nagona, družio s ljudima iz banjalučkoga polusvijeta, zbog čega je bio izložen preziru. No, proglašenjem NDH upravo su osobe poput braće Gutić isplivale na površinu. Nakon što je Viktor Gutić postao ustaški stožernik u Banja Luci, za upravitelja redarstva postavio je svoga brata Blaža. Njih su dvojica, zajedno sa suradnicima, pokrenuli progon Srba, pri čemu se Viktor Gutić isticao javnim huškačkim izjavama u kojima je pozivao da ih se ubija i pljačka. U tom valu nasilja brojni su Srbi pobijeni, a nisu pošteđeni ni žene ni djeca. Haeffner je zaključio da Gutić i njegovi suradnici zbog opisanih postupaka snose odgovornost za ustanak Srba koji je izbio u Bosanskoj krajini.²⁹

U svojem izvješću Haeffner je spomenuo kako je Gutić prilikom svog negativnog djelovanja imao i »muslimanske suradnike«. No, također je naveo da je konačno povučen iz Banja Luke, zato jer se sukobio s predstavnicima muslimana koji uživaju potporu ustaškog režima, budući da je Gutić s mjesta načelnika Banja Luke smijenio brata Hilmije Bešlagića, ministra u Vladi NDH.³⁰

Na temelju navedenog može se pretpostaviti da je Gutić uklonjen iz Banja Luke zato što je njemačka vojska smatrala da je progonom Srba destabilizirao stanje. Do početka kolovoza 1941. godine, i vrhovne vlasti NDH shvatile su kontraproduktivnost postupaka nekih ustaških dužnosnika i naoruža-

²⁸ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-106, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 128, 14. kolovoza 1941.

²⁹ HR-HDA-1450, svitak D-86, snimke 282-283, Arthur Haeffner, Hauptmann a. D., Agram, den 31. August 1941., An die Dienststelle Deutscher General Agram.

³⁰ Isto.

nih ustaških postrojbi, zbog čega je, kako sam prethodno naveo, Pavelić donio odredbu o razrješenju dužnosti svih ustaških dužnosnika i raspuštanju takozvanih »divljih ustaša«.

No, kako sam također naveo, i talijanski i njemački izvori ukazivali su na sukob između Gutića i predstavnika muslimana. Taj sukob postupno će dobiti jasnije obrise.

U međuvremenu je, 18. srpnja 1941., za velikog župana Velike župe Sana i Luka, sa sjedištem u Banja Luci, imenovan ustaša Ladislav vitez Aleman, domobranski bojnik.³¹ Aleman je stigao u Banja Luku 24. srpnja, a već idućega dana Gutić ga je predstavio građanstvu.³² Aleman je 28. srpnja obavijestio javnost da će Velika župa Sana i Luka početi s radom 1. kolovoza.³³

Talijanski vicekonzul u Banja Luci je sredinom kolovoza 1941. izvijestio da se Aleman u svome radu oslanja na podžupana Ahmeda Krupića, pri čemu je znakovito primijetio da je Krupić na navedenu dužnost postavljen zato jer je oženio sestru Osmana i Džafera Kulenovića.³⁴

Viktor Gutić je 25. kolovoza 1941. imenovan za velikog župana sa službom u MUP-u NDH.³⁵ U spomenutom izvješću satnika Haeffnera od 31. kolovoza 1941., navedeno je da je Gutić zapravo namjeravao postati novi ministar unutarnjih poslova, umjesto Andrije Artukovića, ali mu to nije pošlo za rukom. Prema Haeffnerovim podacima Gutić je na novoj dužnosti u MUP-u trebao biti nadzornik svih velikih župa u državi. No Haeffner je ocijenio da bi za konsolidaciju stanja u NDH bilo izuzetno štetno kada bi osoba poput Gutića, koji je »notorna zločinačka priroda«, na spomenutoj dužnosti zadobio još veće ovlasti nego što ih je imao dok je stolovao u Banja Luci.³⁶

Rekao bih da je Haeffnerova zabrinutost bila pretjerana. Mislim da se može vjerovati samome Gutiću koji je nakon rata, na saslušanju pred jugoslavenskim vlastima, izjavio da na dužnosti velikoga župana u MUP-u nije »ništa radio«, odnosno nisu mu dodijeljene nikakve dužnosti.³⁷

³¹ HR-HDA-223, Personalni spisi, 12266, Aleman, Ladislav. Za osobne podatke o Alemanu također vidi: HR-HDA-487, Ministarstvo oružanih snaga NDH, Matični list Alemann vitez Ladislav, general.

³² Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-128, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 62, 26. srpnja 1941.

³³ »Početak poslovanja velike župe Sana i Luka u Banjoj Luci«, *Hrvatska krajina*, br. 44, 30. srpnja 1941., 6.

³⁴ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-104, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 129, 14. kolovoza 1941.

³⁵ HR-HDA-223, Personalni spisi, 6286, Gutić, dr. Viktor.

³⁶ HR-HDA-1450, svitak D-86, snimke 282-283, Arthur Haeffner, Hauptmann a. D., Agram, den 31. August 1941., An die Dienststelle Deutscher General Agram.

³⁷ *Ustaški stožer za Bosansku Krajinu, Studija Milana Vukmanovića i izbor iz građe*, 230.

U selu Dragočaj kraj Banja Luke, 5. listopada 1941. godine, svečano je položen kamen temeljac za gradnju Hrvatskog ustaškog doma. Toj svečanosti prisustvovao je i Gutić.³⁸ Talijanski vicekonzul u Banja Luci izvijestit će da su Gutića prilikom tog događaja srdačno dočekali predstavnici katolika i katoličkog svećenstva, koji su s njim surađivali dok je bio ustaški stožernik u Banja Luci. Nasuprot tome, primijetio je vicekonzul, predstavnici muslimana, kao i novi predstavnici vlasti koji su imenovani upravo zalaganjem muslimana i pod utjecajem njemačke vojske, bili su prema njemu »suzdržani«.³⁹

Vlasti u Zagrebu donijele su krajem 1941. godine odredbe u vezi s državnim službenicima koje je Gutić otpustio dok je bio na dužnosti u Banja Luci. Određena ministarstva su, očito nakon što je Gutić povučen u Zagreb, ponovo zaposlila neke od tih službenika. U prosincu 1941. nadležne vlasti u Zagrebu ocijenile su da Gutić nije bio mjerodavan otpuštati državne službenike, pa su te njegove odluke proglašene nevažećima. Zato je službenicima koje je on otpustio, a koji su ponovo primljeni u službu, trebalo isplatiti plaće za vrijeme dok su bili uklonjeni sa svojih dužnosti odlukom »nemjerodavnih vlasti«.⁴⁰

Nemam podataka o tome na koje se službenike navedena odredba odnosila. Ipak, i ova je odluka nesumnjivo predstavljala odmak od politike koju je provodio Gutić.

Povjerenstvo pukovnika Mraka

U međuvremenu su se vlasti NDH morale suočiti s ustankom srpskog stanovništva. Do ljeta 1941., dijelu onih koji su bili u državnom sustavu, pa i ustaškim dužnosnicima, postalo je jasno kako je dotadašnja politika terora nad tim dijelom stanovništva imala krajnje negativne posljedice. Kao jedan od primjera spomenut ću dopis koji je Husein Muradbegović, ustaški logornik za kotare Bosanska Krupa i Bosanski Novi, početkom kolovoza 1941. uputio osobno Anti Paveliću. Muradbegović je napisao da je do pobune »bivših Srba« u Bosanskoj krajini došlo zato jer su ih ustaše bezrazložno »ubijali u gomilama«. Tako su se Srbi našli u bezizlaznom položaju, zaključivši da im »pod hrvatskim nebom i u hrvatskoj zemlji nema mjesta«, pa su u nagonu za samoodržanjem podigli ustanak. Muradbegović je naglasio da ustanici uglav-

³⁸ »Oduševljene manifestacije Poglavniku prilikom blagoslova kamena temeljca Hrvatskog Ustaškog doma u Dragočaju«, *Hrvatska krajina*, br. 70, 8. listopada 1941., 2.

³⁹ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-41, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 395, 8. listopada 1941.

⁴⁰ HR-HDA-220, Ministarstvo seljačkog gospodarstva i prehrane NDH, Okružnice, Broj: 437/0-1941.

nom nemaju vatrenog oružja, nego su se, iz očaju, digli na ustanak naoružani toljagama, starim austrijskim sabljama i poljodjelskim alatkama.⁴¹

Muradbegović je zamolio Pavelića da što žurnije donese naredbu, kako bi se spriječilo klanje »bivših Srba« koji nemaju veze s pobunom, te da se spriječi klanje nevinih žena i djece, odnosno da se pozove »bivše Srbe« da prekinu s pobunom, uz jamstvo da im se nakon toga neće činiti daljnje nepravde. Ako se misli provesti preseljenje Srba u Srbiju, Muradbegović je smatrao da im treba osigurati da dotad mogu mirno živjeti. Osim toga, zatražio je od Pavelića da s položaja ukloni »abnormalne i neodgovorne« ustaške dužnosnike, koji huškaju na pokolj Srba i time kaljaju čast hrvatskog naroda. Štoviše, takvim postupcima oni i sudbinu hrvatskog naroda izlažu »na milost i nemilost promjenjivom toku povijesti«. Muradbegović je tražio da se u dijele Bosanske krajine, u kojima plamti ustanak, uputi domobranstvo koje će suzbiti pobunu, te bi na tom području trebalo proglasiti »vojnu diktaturu«. Pritom je očito mislio da bi trebalo dati ovlasti domobranstvu da suzbije svaki oblik samovolje. U svome dopisu Muradbegović je na kraju naveo da će, ako navedene mjere ne budu provedene, osobno Paveliću morati predati ostavku na svoju dužnost u ustaškom pokretu.⁴²

Ne znam je li Pavelić primio i pročitao Muradbegovićev dopis, no pretpostavljam da je ono što je izneseno u tom dopisu, odgovaralo spoznajama zbog kojih je nedugo nakon toga razriješio dužnosti sve ustaške dužnosnike i naredio prekid djelovanja takozvanih »divljih ustaša«. Također je Pavelić 27. rujna 1941. izdao zapovijed koja se odnosila na stanje u velikim župama Krbava i Psat, Pliva i Rama, te Sana i Luka. U zapovijedi je navedeno da će »skorih dana« izaslanik Vlade NDH stići u Banja Luku i pozvati stanovništvo tih velikih župa, koje je pobjeglo u šume, da se vrati svojim domovima. Svima koji se vrate kućama, vlasti će zaštititi život i imovinu. Navedeni proglas trebao je uslijediti nakon što budu dovršene operacije protiv ustanika.⁴³

Pavelić je, nadalje, u svojoj zapovijedi odredio da se stanovništvo, koje se nalazilo kod svojih kuća, »pusti potpunoma na miru«, te da se proglasi da ih nitko »dirati neće i da mirno svoje poslove rade«. Pavelić je posebno naglasio da se ne smiju »pod nikoju cijenu dirati žene i djeca«. Ako se žene za teknu s oružjem u ruci, trebale su biti izvedene pred prijeki sud. Usto je naveo da je njegova volja da se uvede »najveći red i poredak«, pa su vlasti poz-

⁴¹ Ustaški logor Kostajnica, Bosanski Novi i Bosanska Krupa, Bos. Kostajnica, 4. kolovoza 1941. Izravno na ruke! Poglavniku Nezavisne Države Hrvatske Dru Antunu Paveliću, Zagreb. Preslika dokumenta u posjedu autora.

⁴² Isto.

⁴³ HR-HDA-254, Taj. Broj: 404/1941.

vane da spriječe svaku nezakonitost i »svaki zulum«, a počinitelji takvih djela bit će izvedeni pred prijeki sud zbog »sabotaže mojih zapovijedi«. Pavelić je dao posebne upute, kako bi sve upravne vlasti i domobranska, ustaška i oružnička zapovjedništva, točno provele njegove zapovijedi, ističući da za to snose punu odgovornost:

Ističem ponovno da će biti stavljen bezuslovno pod prijeki sud svatko, ko se ogriješi o život djece i žena ili mirnih osoba uopće, jer takovim djelovanjem stavlja u pogibelj najviše interese države.⁴⁴

Kao što je najavio, u zapovijedi od 27. rujna, Pavelić je odredbom od 3. listopada 1941. imenovao Povjerenstvo za ispitivanje i uspostavljanje javnog mira i poretka u velikim župama Krbava i Psat, Sana i Luka, te Pliva i Rama. Na čelu povjerenstva nalazio se zrakoplovni pukovnik Ivan Mrak. Zadatak povjerenstva bio je ispitati uzroke poremećaja javnog reda i poretka, te poduzimanje mjera za zaštitu života i imovine stanovništva, »bez razlike vjere«, kako bi došlo do smirivanja stanja i kako bi svi koji djeluju protuzakonito bili kažnjeni. U cilju ostvarivanja ovih odredbi povjerenstvo je imalo pravo smijeniti sve državne, ustaške i druge dužnosnike, kao i časnike i dočasnike domobranstva i oružništva.⁴⁵

Odmah nakon početka djelovanja njegovog povjerenstva, pukovnik Mrak je objavio proglas u kojem je sve ljude koji su napustili svoje domove, pozvao da se vrate kućama, uz napomenu da će im sve vlasti biti na raspolaganju.⁴⁶ Povjerenstvo pukovnika Mraka također je javno naredilo da osobe koje su samovoljno oduzele imovinu grkoistočnjacima, istu moraju vratiti.⁴⁷

U sastavu Povjerenstva pukovnika Mraka nalazio se i pokretni prijeki sud. O njegovom djelovanju ne mogu dati cjelovite podatke, no na temelju fragmentarnih izvora očito je da je taj sud, osim što je sudio osobama osumnjičenima za pomaganje ustanicima, sudio i katolicima i muslimanima koji su, kao domobrani ili ustaše, izvršili ubojstva i druga nasilja nad grkoistočnjacima. Navedeni sud je u Bihaću, krajem listopada 1941. godine, osudio na smrt sedmoricu muslimana iz kotara Cazin koji su pobili nekoliko desetaka grkoistočnjaka. Utvrđeno je da je jedan od organizatora toga zločina bio bivši ustaški logornik u Cazinu, Alija »Ale« Omanović. No, budući da tada nije bilo

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Nikica BARIĆ, »O djelovanju Povjerenstva za ispitivanje i uspostavljanje javnoga mira i poretka u velikim župama Krbava i Psat, Sana i Luka, te Pliva i Rama tijekom 1941. godine«, *Bosna i Hercegovina 1941: Novi pogledi, Zbornik radova*, Sarajevo, Institut za istoriju, 2012., 55-56.

⁴⁶ Isto, 56.

⁴⁷ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-11, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 860, 18. prosinca 1941.

poznato gdje se Omanović nalazi, nije bilo moguće izvesti ga pred pokretni prijeki sud.⁴⁸

Pod istragom Povjerenstva pukovnika Mraka našao se i Kazimir Kuharski, kojega je Viktor Gutić, dok je bio ustaški stožernik u Banja Luci, postavio za predstojnika kotarske ispostave u Drvaru. Radeći na toj dužnosti Kuharski je, po Gutićevu nalogu, nametnuo novčanu kontribuciju trgovcima grkoistočnjacima. Usto je progonio grkoistočnjake te neke od njih i ubio. Nakon što je planuo ustanak, Kuharski je uspio pobjeći iz Drvara koji su zauzeli ustanici. Povjerenstvo pukovnika Mraka je u Banja Luci pritvorilo Kuharskog i nad njim vršilo istragu, koja je na kraju obustavljena, a Kuharski je oslobođen.⁴⁹

Povjerenstvo pukovnika Mraka je 20. studenog 1941. godine u Banja Luci sastavilo izvješće o svome radu, koje je upućeno vlastima u Zagrebu. U njemu je navedeno da se izvidima na terenu došlo do zaključka kako je do masovnog ustanka grkoistočnog stanovništva krajem srpnja te godine, došlo zbog teškog nasilja, »klanja i zvjerstava«, koje su nad tim stanovništvom činili »neodgovorni elementi«, uz objašnjenje da su ih na takve postupke poticali »pojedini predstavnici državnih vlasti«. Ove su događaje iskoristile i šire mase, »pod vidom i okriljem ustaškog pokreta«, za pljačku i osobne osвете. Tako je zaključeno da bi, u svakom slučaju, došlo do pobune protiv NDH, ali da nije bilo brutalnog nasilja nad grkoistočnjacima, ta pobuna svakako ne bi poprimila tako široke razmjere.⁵⁰

Predstavka banjolučkih muslimana u studenom 1941. godine
Upravo u danima kada je Povjerenstvo pukovnika Mraka uputilo u Zagreb izvješće o svome radu, predstavnici banjolučkih muslimana su 12. studenoga, a prema nekim podacima 22. studenoga 1941. godine, uputili predstavku ministru prometa, ing. Hilmiji Bešlagiću, te potpredsjedniku Vlade NDH, dr. Džaferu Kulenoviću.⁵¹

⁴⁸ N. BARIĆ, »O djelovanju Povjerenstva za ispitivanje i uspostavljanje javnoga mira i poretka«, 55-59.

⁴⁹ Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Broj dokumenta 267, Ustaška nadzorna služba, Prs. Broj: 344/1942.

⁵⁰ N. BARIĆ, »O djelovanju Povjerenstva za ispitivanje i uspostavljanje javnoga mira i poretka«, 59-60.

⁵¹ Jedan prijepis predstave banjolučkih muslimana, s nadnevnom 12. studenoga 1941., nalazi se u: HR-HDA-254, Taj. Broj: 148/1942. Prijepis koji se nalazi u HR-HDA-211, Hrvatski državni sabor NDH, kut. 18, ima nadnevak 22. studeni 1941. Predstavka je, bez imena potpisnika i s nadnevkom 22. studenog 1941. objavljena u: *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Tom IV, Knjiga 2, Borbe u Bosni i Hercegovini 1941 god., Beograd, Vojnoistorijski institut JNA, 1951., dok. br. 164. Predstavka je s nadnevkom 12. studenog 1941. objavljena i u: *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svjetskom ratu, Zbornik dokumenata*, Tom I, Knjiga 1, dok. br. 335.

U predstavci su banjolučki muslimani naveli da od proglašenja »ove naše« NDH, sa zabrinutošću gledaju kako neke ustaše i drugi »odgovorni i neodgovorni faktori« čine najteže pogreške, pa i zločine. U predstavnici gotovo ni jednom nisu izravno imenovani »Srbi«, ili »grkoistočnjaci«, nego se o njima govorilo kao o »hrišćanima«. No, predstavnica se znatnim dijelom žalila upravo na nasilje nad srpskim stanovništvom, do kojega je došlo nakon proglašenja NDH. Tako je navedeno da su tom stanovništvu pogažena osnovna ljudska prava, te je samovoljno ubijano, mučeno i tjerano na iseljavanje, ili na prelazak na katoličku vjeru. Sve ovo, zaključilo se u predstavnici, zaprepastilo je svakog »istinitog čovjeka«, te vrlo loše djelovalo na muslimane banjolučkoga kraja.⁵²

Upozoreno je da su rezultati takvih postupaka »grozni«, te da je međuvjerska snošljivost, koja je postojala u Bosni i Hercegovini, svedena na vrlo nisku razinu. No, zatim je u predstavnici navedeno da problem nije isključivo u nasilju nad srpskim stanovništvom. Naprotiv, i odnos nekih katolika prema muslimanima sveo se na uvrede i izazivanje, pa su težnje hrvatskih nacionalista, kako katolika, tako i muslimana, da stvore bratstvo tih dvaju dijelova hrvatskoga naroda, pred opasnošću da dožive »potpuni slom«. Bilo je i katolika koji su prijetili muslimanima, da će doživjeti istu sudbinu kao i »hrišćani«, odnosno Srbi.⁵³

Nadalje, u predstavnici je navedeno da su ne samo »divlje ustaše«, nego i pripadnici redovitih postrojbi Ustaške vojnice, vršili nasilje nad muslimanima. Tako su muslimani bili zaprepasteni kada je jedan ustaša, katolik, u Banja Luci ubio umobolnog hodžu, a postavljeno je i pitanje je li taj ustaša uhićen, odnosno priveden pravdi zbog ubojstva.⁵⁴

U predstavnici je navedeno da su »elementi« koji su provodili nasilje nad »hrišćanima« u to uvukli i dio »muslimanskog ološa«, zbog čega je izneseno žaljenje i ti su muslimani osuđeni. Također je spomenuto da su ustaše, katolici, u nekim slučajevima, noseći fesove, ili na druge načine, željeli prikazati kako nasilje nad »hrišćanima« vrše muslimani.⁵⁵

U predstavnici je zaključeno da je, kao posljedica navedenih »postupaka i pogrešaka«, došlo do ustanka koji je otvorio novi krug nasilja i stradanja. Nakon što su spomenuti »elementi« svojim postupcima izazvali ustanak, muslimani su pozvani u domobranstvo, da sudjeluju u njegovom gušenju, dok je muslimansko stanovništvo izloženo nasilju ustanika.⁵⁶

⁵² HR-HDA-254, Taj. Broj: 148/1942.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto.

U vezi sa svim ovim teškim problemima, potpisnici predstavke naveli su da se obraćaju Bešliagiću i Kulenoviću kao svojim predstavnicima u Vladi NDH, te kao »prvim savjetnicima« Ante Pavelića, kako bi ga o navedenom izvijestili i upotrijebili svoj utjecaj da se opisano teško stanje što prije okonča. Zato su banjolučki muslimani zatražili da se što žurnije uspostavi sigurnost života i imovine svih stanovnika, te da se prekinu sve akcije koje će poticati pobunu. Usto su zatražili da se na sudsku odgovornost pozovu svi oni koji su počinili nasilje, bez obzira na njihov položaj i vjeru, kao i oni koji su takvo nasilje naređivali ili pomagali. Zatraženo je i da zakone primjenjuje isključivo redovna vlast i domobranstvo, čime je, neizravno, iskazano nepovjerenje prema ustaškim dužnosnicima i postrojbama. Isto tako, budući da su se ustanici počeli osvećivati i vršiti nasilje nad muslimanskim stanovništvom, koje je zbog toga bilo prisiljeno napuštati svoje domove, sklanjajući se po gradovima, banjolučki muslimani zatražili su da domobranstvo bolje zaštititi »nevini svijet«. ⁵⁷

Nije mi poznato kada je i kako ova predstavka uručena Kulenoviću i Bešliagiću. Slične predstavke, odnosno deklaracije, u istom su razdoblju izradili i muslimanski predstavnici u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. ⁵⁸

Banjolučka predstavka, kako ću navesti kasnije u ovome prilogu, u nekim je krugovima smatrana znakom muslimanske neloyalnosti prema NDH, iako je zapravo išla »ruku pod ruku« s djelovanjem Povjerenstva pukovnika Mraka koje su u Banja Luku uputile vrhovne vlasti NDH. I povjerenstvo i banjolučki muslimani na sličan su način zaključili da je do ustanka srpskog stanovništva došlo zbog nasilja koje su nad njim provodile ustaše. Iako ni Povjerenstvo pukovnika Mraka ni banjolučki muslimani, nigdje imenom nisu spomenuli u međuvremenu smijenjenog Viktora Gutića, ipak je iz svega proizlazilo da je za razne načine samovoljnog nasilja nad srpskim stanovništvom odgovoran upravo on, odnosno njegovi postupci.

Razumljivo, predstavka banjolučkih muslimana izražavala je posebne interese i strahove muslimanske zajednice Banja Luke, odnosno Bosanske krajine. Bilo je očito da ustanak svojim širenjem prijeti egzistenciji muslimanskog stanovništva. Osim toga, predstavka je izražavala nezadovoljstvo onime što bi se moglo opisati kao katoličko »sektaštvo« u odnosu prema muslimanima, iako je službena ideologija ustaškog pokreta zagovarala potpunu ravnopravnost muslimana i katolika.

Također treba spomenuti da je još krajem kolovoza 1941. Pavelić u Zagrebu primio izaslanstvo banjolučkih muslimana. Na čelu izaslanstva nalazio

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ T. DULIĆ, *Utopias of Nation*, 228-236.

se muftija Mustafa Nurkić, koji je u svome obraćanju podsjetio Pavelića da je dao »iskreno obećanje« kako će muslimani u NDH biti »ravnopravan element«, pa će, u skladu s time, i Pavelić u muslimanima imati »najodanije poslušnike«. ⁵⁹

Svi članovi ovog izaslanstva u studenom će potpisati banjolučku predstavku, štoviše, prvi ju je potpisao upravo muftija Nurkić. Predstavku je potpisao i Hakija Bešlagić, brat ministra Bešlagića. Član spomenutog izaslanstva kod Pavelića, kao i potpisnik predstavke, bio je i Halid Džinić, koji će 1943. godine biti imenovan za načelnika Banja Luke.

Dakle, bilo bi pretjerano ocijeniti da je banjolučka predstavka bila sustavno usmjerena protiv NDH i ustaškog režima. Zapravo, kritizirajući određene postupke, zahtijevala je od NDH promjene u politici, kako bi se stabiliziralo stanje koje je ugrožavalo muslimansku zajednicu. Potpisnici predstavke pritom su se mogli osloniti na muslimanske predstavnike u vrhovnim vlastima NDH, kojima su je i uputili, kao i na činjenicu da je ustaški režim jamčio sva prava muslimanima, kao sastavnom dijelu hrvatske nacije.

Slom međuvjerske »ravnoteže«

Vlasti NDH onemogućile su djelovanje Srpske pravoslavne crkve, a srpsko stanovništvo se nizom mjera i postupaka tih vlasti našlo u teškom položaju. U takvim okolnostima vlasti NDH organizirale su i poticale masovni prelazak Srba, odnosno grkoistočnjaka, na druge priznate vjere. U strahu za svoju egzistenciju i pod pritiskom vlasti, brojni su Srbi izvršili promjenu vjere, prešavši uglavnom na katoličku vjeru. Time je trebao »nestati« njihov srpski pravoslavni identitet, a Srbi su trebali biti »asimilirani« među Hrvatima. ⁶⁰

Ustaški stožernik Gutić već je 20. lipnja 1941. godine dao »objašnjenje« kako postupati s grkoistočnjacima koji su prešli na katoličku vjeru. Izjavio je da ustaški pokret i ne pomišlja na širenje promidžbe za bilo koju vjeru, ali kad »vidi« da neki žele napustiti Srpsku pravoslavnu crkvu i prijeći na katoličku vjeru, nema razloga ne priznati ih ravnopravnim pripadnicima hrvatskog naroda. ⁶¹ Daljnja nasilja NDH, odnosno ustaša, poticala su Srbe da potraže zaštitu u promjeni vjere. Tako je veliki župan Aleman, krajem kolovo-

⁵⁹ »Poglavnik je primio izaslanstvo banjalučkih muslimana«, *Hrvatska krajina*, br. 58, 31. kolovoza 1941., 1.

⁶⁰ Mark BIONDICH, »Religion and Nation in Wartime Croatia: Reflections on the Ustaša Policy of Forced Religious Conversions, 1941–1942«, *The Slavonic & East European Review* 83 (2005) 1, 71–116.

⁶¹ NDH, Ustaški Stožer za Bos. Hrvatsku za bivšu Vrbasku banovinu, Kab. br. 2558/1941., *Hrvatska krajina*, br. 28, 22. lipnja 1941., 4.

za 1941., obavijestio vlasti u Zagrebu da cjelokupno grkoistočno stanovništvo općine Omarska, oko 15.000 ljudi, »moli« prelazak na katoličku vjeru.⁶²

Ante Pavelić je početkom rujna 1941., u razgovoru s njemačkim poslanikom Kascheom, izrazio uvjerenje da bi prelazak Srba na katoličku vjeru mogao imati uspjeha i da će tom pitanju posvetiti pažnju.⁶³ Poticanje prelaska Srba na katoličku vjeru u drugim dijelovima države, za vlasti NDH moglo je predstavljati priželjkivano »rješenje«, ali u Bosni i Hercegovini, gdje su živjeli i muslimani, prelazak Srba na katoličku vjeru vodio je do novih problema, odnosno do sloma prethodne ravnoteže triju vjera — katoličke, pravoslavne i muslimanske.⁶⁴

Ured Potpredsjedništva vlade NDH donio je 30. rujna 1941. u Banja Luci okružnicu koja je, pretpostavljam, upućena svim velikim župama što su obuhvaćale dijelove Bosne i Hercegovine. U okružnici, koju je potpisao predstojnik ureda Munir Šahinović Ekremov, navedeno je kako se reis-ul-ulema, Fehim Spaho, obratio Potpredsjedništvu vlade, ističući da se grkoistočnjaci koji su prešli na katoličku vjeru, ne podvrgavaju »nikakvim iznimnim mjerama« i da, uglavnom, stječu prava koja imaju i Hrvati. Za razliku od toga, grkoistočnjaci (i Židovi) koji su prešli na islam, ne uživaju poboljšanje osobnog položaja. Reis-ul-ulema naveo je kako su neki grkoistočnjaci ubijeni samo zato što su prešli na islam, a neki od grkoistočnjaka i Židova, koji su također prešli na islam, deportirani su u sabirne logore, što se nije dogodilo onima koji su prešli na katoličku vjeru. U okružnici je nadalje navedeno da ima i drugih podataka, kako se onima koji su prešli na katoličku vjeru čine »neke povlastice«, dok se onima koji su prešli na islam »otežava položaj«. U okružnici je istaknuto da su opisani postupci suprotni državnoj politici, prema kojoj su islam i katoličanstvo u NDH ravnopravne vjere. Zato se onima koji prijeđu na islam ne smiju činiti nikakve teškoće. Suprotno postupanje je kažnjivo, pa sve državne vlasti moraju budno paziti na vjersku ravnopravnost.⁶⁵

Krilno oružničko zapovjedništvo u Travniku je sredinom listopada 1941. izvijestilo da su nešto ranije katolički svećenici i nadležne vlasti povelili intenzivniju akciju, kako bi što veći broj grkoistočnjaka prešao na katoličku vjeru. Također je spomenuto da takav postupak ne odobravaju muslimani, ko-

⁶² Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941—1945.*, Zagreb, Liber, Školska knjiga, 1977., 175.

⁶³ HR-HDA-1450, svitak D-73, snimke H309943-H309944, Gesandter, Vermerk. Betr.: Besprechung mit Poglavnik am 1. 9. 41 in Agram. Zagreb, den 2. September 1941, Geheim.

⁶⁴ M. BIONDICH, »Religion and Nation in Wartime Croatia«, 107-109.

⁶⁵ HR-HDA-254, V. T. Broj: 50/1941.

ji izjavljuju da ne bi trebalo dozvoliti prijelaz grkoistočnjaka na katoličku vjeru.⁶⁶

U predstavi banjolučkih muslimana iz studenoga 1941. godine, spomenutom pitanju posvećena je znatna pozornost. U predstavi je navedeno kako dio katoličkog svećenstva smatra da je, u okolnostima progona »hrišćana«, nastupio trenutak za akciju. Promidžba za prelazak grkoistočnjaka na katoličku vjeru uzela je maha koji podsjeća na »špansku inkviziciju«. Pod pritiskom katoličkog svećenstva i uz toleriranje vlasti, »hrišćani« se masovno prevode na katoličku vjeru. Tako su brojni Srbi, odnosno grkoistočnjaci, koji su bili potpuno obespravljeni, formalnim prelaskom na katoličku vjeru postali »punopravni« Hrvati. Nasuprot tome, prelazak »hrišćana« na islam nije pružio sigurnost kao prelazak na katoličku vjeru. Zato je u predstavi, među ostalim, zatraženo da se svim stanovnicima NDH osigura »sloboda vjere«.⁶⁷

Zapovjedništvo III. domobranskog zbora u Sarajevu je krajem prosinca 1941. primijetilo da »naši protivnici« iskorištavaju »vjersku osjetljivost« muslimana. S tim u vezi, u novinama i u letcima objavljen je govor koji je Ante Pavelić održao skupini grkoistočnjaka iz Slavonije, koji su prešli na katoličku vjeru. U tom govoru Pavelić je među ostalim kazao da je bolje ako u državi postoji »jedna vjera«, što su neprijateljski agitatori odmah iskoristili za promidžbu među muslimanima. Također je ponovo spomenuto da među muslimanima vlada neraspoloženje, zato što nije bilo dovoljno razumijevanja za prelazak grkoistočnjaka na islamsku vjeru.⁶⁸

Na ove se probleme krajem svibnja 1942. ponovo osvrnuo Mehmed Alija Ćatić iz Travnika, u pismu koje je uputio Marku Došenu, predsjedniku Hrvatskog državnog sabora. Ćatić je ocijenio da bi odnosi između muslimana i katolika mogli biti bolji, a za njihovo zaoštavanje optužio je »masonsku« promidžbu. Takvi krugovi među muslimanima šire glasine da će NDH biti isključivo katolička država te da će, nakon obračuna sa Srbima i Židovima, vlast obračunati i s muslimanima. Takve tvrdnje među muslimanskim masama stvaraju zabrinutost. Nespokoјstvo povećavaju i razni »nezvanični« predstavnici vlasti, s izjavama poput »Prošao je vakat turski«, ili pjesmama »A oј Ante [Paveliću] odriješi nam ruke, da pobijemo po Bosni Turke«. Zbog toga je djelatnost pojedinih katoličkih svećenika i dužnosnika ustaškog pokreta

⁶⁶ HR-HDA-1199, Oružnički vodovi NDH, Zapovjedništvo oružničkog voda Dubrovnik, V. T. Broj: 162/1941.

⁶⁷ HR-HDA-254, Taj. Broj: 148/1942.

⁶⁸ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Tom IV, Knjiga 2, dok. br. 193.

na travničkom području, s ciljem prelaska grkoistočnjaka na katoličku vjeru, među muslimanima tumačena kao pokušaj da se u Bosni »svim silama« stvo-ri katolička većina.⁶⁹

Kad su njemački novinari, tijekom lipnja 1942. godine, posjetili Bosnu, razgovarali su i s Munirom Šahinovićem Ekremovim, koji je tada bio na dužnosti nadstojnika ispostave Državnog izvještajnog i promidžbenog ureda u Sarajevu. Šahinović Ekremov je izjavio pred njemačkim novinarima da su bosanskohercegovački muslimani nezadovoljni zato što većina velikih župana, onih velikih župa koje obuhvaćaju dijelove Bosne i Hercegovine, nisu muslimani nego katolici. Također je izjavio da su se odnosi između muslimana i katolika znatno pogoršali nakon što su 1941. uslijedili vjerski prelasci Srba na katoličku vjeru:

*(...) pri čemu su bili osobito aktivni bosanski franjevci, koji su prije vodili oportunističku politiku prema Beogradu, a poslie 10. travnja [1941.] su svi prileteli ustašama; u obće poslie 10. travnja katolička vjera bila je najbolja i jedina legitimacija da se dobije dobro mjesto u državnoj službi; bilo je i slučajeva da su pravoslavne porodice prelazile na islam, ali su to katoličke ustaše jako progonile (...).*⁷⁰

Kasnije, početkom 1943. godine, kada su vlasti NDH u jednom dokumentu analizirale posljedice vjerskih prelazaka na katoličku vjeru, provedenih 1941. godine, među ostalim je ocijenjeno da je taj postupak među muslimanima izazvao nepovjerenje prema NDH, budući da su komunisti i drugi neprijatelji širili glasine među narodom da je konačni cilj vlasti u Zagrebu pretvoriti NDH u državu u kojoj će postojati isključivo katolička vjera.⁷¹

Masakr Srba u selima Drakulić, Motike i Šargovac, u veljači 1942. godine

Razumljivo, ni djelatnost Povjerenstva pukovnika Mraka, a još manje predstavka banjolučkih muslimana, više nisu mogli zaustaviti ustanak i uspostaviti mir. Rekao bih da su to povjerenstvo, kao izaslanstvo vrhovnih vlasti NDH, te predstavka, kao očitovanje muslimanske zajednice, ipak predstavljali napor da se na neki način smanji intenzitet nasilja nad Srbima koje je prethodno pokrenuo sam režim. To je bilo potrebno, budući da je ustanak

⁶⁹ HR-HDA-211, Predsjednički spisi, Broj: 78/1942.

⁷⁰ HR-HDA-237, Glavno ravnateljstvo za promičbu pri Predsjedništvu vlade NDH, V. T. Broj: 1637/1942.

⁷¹ N. BARIĆ, »Prilog poznavanju Odsjeka X Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost Ministarstva unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske«, *Arhivski vjesnik* 61 (2018) 1, 239.

srpskog stanovništva počeo destabilizirati režim i ugrožavati muslimansko stanovništvo na terenu.

Ako bih rekao da su Povjerenstvo pukovnika Mraka i predstavka banjolučkih muslimana predstavljali »odmak« od onoga što je u prvim mjesecima postojanja NDH na području Banja Luke i Bosanske krajine predstavljao Viktor Gutić, taj će »odmak« biti narušen događajima do kojih će doći u veljači 1942. godine, u blizini Banja Luke.

Kao uvod u te događaje treba spomenuti da je Viktor Gutić, nedugo nakon što je postao ustaški stožernik u Banja Luci, u svibnju 1941. godine posjetio franjevački samostan Petrićevac kraj Banja Luke. Izvještavajući o tom posjetu, banjolučka *Hrvatska krajina* pisala je da je Gutić za vrijeme Jugoslavije, kada je kao hrvatski nacionalist bio progonjen, mogao naći utočište upravo u tom samostanu. Uostalom, kako je pisala *Hrvatska krajina*, među mladim franjevcima iz Petrićevca, bilo je i dugogodišnjih Gutićevih suradnika, koji su »identificirali« vjeru s hrvatskim nacionalizmom. Prilikom tog posjeta franjevci su srdačno dočekali Gutića, a on mi je, kao »anđeo sa plamenim mačem«, među ostalim kazao da svaki Hrvat, koji se trenutačno zauzima za dojučerašnje neprijatelje hrvatskog naroda, ne samo da nije dobar Hrvat, nego ometa unaprijed smišljeni plan za »čišćenje« NDH od »neželjenih elemenata«. Gutić je izrazio nadu da će mu Bog oprostiti ako u svome djelovanju ponekad prekorači »uzane granice vjerskog morala i etike«, zaključivši da ipak postoji Božje milosrđe koje će odobriti borbu za održanje hrvatskoga naroda.⁷²

Ova »veza« Gutića sa samostanom Petrićevac na određeni će se način iskazati nakon malo više od pola godine. Početkom siječnja 1942., Banja Luku su napustile njemačke postrojbe. Kako bi grad nakon odlaska Nijemaca bio osiguran, u njega su trebale stići ustaške snage, odnosno postrojbe Poglavnikove tjelesne bojne.⁷³

Zaista je u Banja Luku ubrzo stigla II. Poglavnikova tjelesna bojna, pod zapovjedništvom ustaškog satnika Nikole Zelića. Kako će kasnije izvijestili veliki župan Aleman, pripadnici te postrojbe ponašali su se »arogantno i nabusito« prema predstavnicima vlasti i građanima. Te su ustaše samovoljno maltretirale stanovništvo i provodile uhićenja. Neke od uhićenih osoba su nestale, pa se pretpostavljalo da su ubijene.⁷⁴

⁷² A., »Posjet Stožernika dr. Viktora Gutića Franjevačkom samostanu na Petrićevcu«, *Hrvatska krajina*, br. 12, 16. svibnja 1941., 3.

⁷³ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-2, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 79, 13. siječnja 1942.

⁷⁴ Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Broj dokumenta 258, Ustaška nadzorna služba, Ured I., Prs. Broj: 254/1942.

Pripadnici II. Poglavnikove tjelesne bojne, u ranim jutarnjim satima 7. veljače 1942., stigli su u rudnik Rakovac blizu Banja Luke, i ondje pobili 37 rudara grkoistočnjaka. Nakon toga ustaška satnija, pod zapovjedništvom ustaškog natporučnika Josipa Mišlova, i u pratnji fra Miroslava-Tomislava Filipovića iz samostana Petrićevac, izvršila je masakr grkoistočnjaka u selu Drakulić. Sjekirama i pijucima u tom je selu pobijeno oko 1500 ljudi. Među ubijenima je bio i sluga ministra prometa Hilmije Bešlagića. Ustaše su pobile i stanovnike obližnjih sela Motike i Šargovac, pa je veliki župan Aleman u svom izvješću procijenio da je ukupno ubijeno oko 2300 ljudi. Nakon što su ustaše stanovnicima okolnih sela naredile da pokopaju tijela ubijenih, seljani su pronašli dvadesetak teško ranjenih osoba koje su prebačene u bolnicu u Banja Luci. Ustaše su, između ostalog, opljačkale sela u kojima su izvršile pokolj stanovništva, premjestivši hranu, stoku i ostalo u svoje skladište. Uza sve to, pripadnici II. Poglavnikove tjelesne bojne ubili su još 80 osoba, očito grkoistočnjaka, koje je njemačka vojska prethodno uzela kao taoce, u slučaju napada na vodovod koji je Banja Luku opskrbljivao vodom.⁷⁵

U vezi s ovim događajima veliki župan Aleman, u izvješću upućenom nadležnim vlastima, naveo je da nakon pokolja koje su izvršili pripadnici II. Poglavnikove tjelesne bojne, prijeti opasnost da »četničko-komunističke bande« izvrše odmazdu nad katoličkim i muslimanskim stanovništvom. Također je naglasio da su grkoistočnjaci u selima Drakulić, Motike i Šargovac bili »lojalni i mirni građani«, koji nisu bili povezani s ustanicima. I dok je zapovjedništvo II. Poglavnikove tjelesne bojne tvrdilo da su likvidaciju stanovnika tih sela proveli zato što su djelovali protiv NDH, veliki župan Aleman u potpunosti je odbacio takve tvrdnje, upozorivši da su ti događaji vrlo loše djelovali na raspoloženje stanovništva:

*Ovakav postupak izazvao je ogromno uzbuđenje i negodovanje u svim slojevima građanstva bez razlike vjere, koje najtežim riječima osuđuje pokolj nad nevinim stanovništvom bojeći se podjedno kako odmazde četnika tako i daljeg nedozvoljenog postupka ustaša.*⁷⁶

Veliki župan Aleman naveo je, osim toga, koga se smatra odgovornim za ubijanje grkoistočnjaka u selima u blizini Banja Luke:

Obćenito se smatra da je duhovni začetnik ovoga pokolja Dr. Viktor Gutić, veliki župan pri Ministarstvu unutarnjih poslova sada u Banjoj Luci obzirom na njegova ranija dokazana nedjela. Za istog je utvrđeno da je u stalnoj vezi sa zapovjedništvom ustaške bojne te je sav pre-

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto.

zir i revolt građana upravljen prema njemu. Građanstvo nema nade za smirenje i poboljšanje postojećih prilika sve dotle, dok dr. Gutić, njegov brat Blaž i prvi suradnik Momčinović Stjepan borave u Banjoj Luci i imadu ma kakav utjecaj na bilo koje vlasti ili ustanove. (...) Stoga se moli da se u interesu javnog mira i smirivanja strasti imenovani na bilo koji način uklone iz grada i oduzme istima mogućnost zadiranja u mjestne prilike. Radi opisanih i sličnih događaja koji su se odigrali na području ove velike župe za vrijeme dok je dr. Gutić bio stožernik i povjerenik za biv.[šu] Vrbasku banovinu, razumljivo je zašto ustaški pokret u narodu nailazi na tako malu popularnost i odziv, što je svakako na uštrb obćih probitaka.⁷⁷

Već 9. veljače 1942. velikog župana Alemana posjetio je ministar prometa Hilmija Bešlagić, kako bi dobio podatke o ovim događajima.⁷⁸

Povjereništvo Ustaške nadzorne službe (UNS) za Veliku župu Sana i Luka, u izvješću upućenom svome zapovjedniku, Eugenu Didi Kvaterniku, uglavnom je ponovilo ono što je u svome izvješću naveo veliki župan Aleman. Nakon toga, Zapovjedništvo UNS-a u Zagrebu odredilo je da se velikom županu Alemanu priopći da su ustaški satnik Zelić i fra Filipović uhićeni te da će biti predani sudu, što je na »diskretan način i anonimno«⁷⁹ trebalo raširiti među stanovništvom, kako bi se umirilo. I zaista, redarstvu u Banja Luci naređeno je da uhiti fra Filipovića.⁷⁹

Prema podacima njemačkih obavještajaca, masakr grkoistočnjaka u Drakuliću i drugim selima, potaknuli su franjevci iz obližnjeg samostana, što se odnosilo na samostan u Petrićevcu. Također prema njemačkim izvorima, budući da je do ovoga slučaja došlo u blizini Banja Luke, koja je rodni grad ministra Bešlagića, vlasti NDH namjeravale su istražiti cijeli slučaj i kazniti odgovorne.⁸⁰

Nakon sloma NDH, nove jugoslavenske vlasti uhitile su Miroslava-Tomi-slava Filipovića. On je tijekom ispitivanja izjavio da je početkom 1942. postao dušobrižnik II. Poglavnikove tjelesne bojne u Banja Luci, čiji je zapovjednik bio ustaški satnik Nikola Zelić. Prema Filipovićevim riječima, cijela je javnost tada »šaputala«⁸¹ da se u selu Drakulić organiziraju četnici. O tome su s ustaškim satnikom Zelićem razgovarali i Viktor Gutić i Vilko Butorac.⁸¹ Ka-

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ HR-HDA-1450, svitak D-86, snimke 274-275, Arthur Haefner, Hauptmann a. D., Svačićev trg 3, Agram, Bericht für Herrn General Dr. h. c. Glaise v. Horstenau. Agram, den 1. März 1942.

⁸¹ Antun MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945.*, Dokumenta, Knjiga II, Beograd-Jasenovac, Spomen-područje Jasenovac 1986., Prilog broj 3.

ko ću navesti kasnije u ovome prilogu, Butorac je bio bliski Gutićev suradnik.

Ova Filipovićeva izjava potvrđuje prethodne navode velikog župana Alemana, da je Viktor Gutić bio u vezi s ustaškim satnikom Zelićem, zapovjednikom II. Poglavnikove tjelesne bojne.

Filipović će pred jugoslavenskim vlastima izjaviti da je krenuo s ustašama u Drakulić, navodno smatrajući da će biti izvršen pretres i da će biti kažnjeni samo oni kod kojih bude nađeno oružje. No, ustaše su masakrirale stanovnike Drakulića, Motika i Šargovca. Nakon ovog događaja, protiv ustaša, odnosno Filipovića, podignute su tužbe iza kojih je, kako je u saslušanju izjavio Filipović, stajao ministar Bešlagić koji je »mrzio«⁸² fratre jer je s njima bio u zemljišnoj parnici i zato jer su Srbi iz Drakulića obrađivali Bešlagićev posjed. Optužbama protiv ustaša priključili su se veliki župan Aleman i banjo-lučka »gospodska kapitalistička čaršija«.⁸²

Prema Filipovićevoj izjavi, na saslušanju pred jugoslavenskim vlastima, u Banja Luku je zatim stigao bliski Pavelićev suradnik, ustaški pukovnik Vjekoslav Servatzy. Došao je iz Zagreba s namjerom da spasi čast Poglavnikove tjelesne bojne, pa je odgovornost za pokolj u Drakuliću i obližnjim selima »lukavo«⁸³ svalio upravo na Filipovića. Ustaški satnik Zelić i ustaški natporučnik Mišlov, nakon kraćeg kućnog pritvora, premješteni su na druge dužnosti, a Filipović je pritvoren u Zagrebu. No, nakon nekoliko mjeseci i Filipović je pušten na slobodu, odnosno preuzeo ga je dužnosnik UNS-a Vjekoslav Luburić i uputio na službu u sabirni logor Jasenovac, gdje je trebao raditi pod identitetom ustaškog natporučnika Miroslava Majstorovića.⁸³

Viktor Gutić će nakon rata, također na saslušanju pred jugoslavenskim vlastima, izjaviti da je u Banja Luku stigao početkom prosinca 1941., kako bi s obitelji proveo božićne i novogodišnje blagdane. No, u Banja Luci se razbolio i jedno vrijeme bio u bolnici, a zatim se liječio kod kuće. Banja Luku je napustio tek početkom travnja 1942. godine. Negirao je bilo kakvu osobnu povezanost s događajima u Drakuliću i obližnjim selima, navodeći da mu je ustaški pukovnik Vjekoslav Servatzy, kojeg je Pavelić uputio kako bi taj slučaj ispitaio, rekao da je »čitavu stvar pripremio i nahuškao«⁸⁴ fra Filipović.⁸⁴

Za masakr srpskog stanovništva u Drakuliću, Motikama i Šargovcu nitko nije odgovarao. Iz Zagreba su poduzete samo mjere koje su cijeli slučaj trebale zataškati, odnosno, kako je naredilo Zapovjedništva UNS-a, trebalo je

⁸² Isto.

⁸³ Isto.

⁸⁴ *Ustaški stožer za Bosansku Krajinu, Studija Milana Vukmanovića i izbor iz građe*, 230-232.

proširiti glasine da će odgovorni biti kažnjeni, što se u konačnici nije dogodilo.

Za ovaj prilog ipak je najvažnije to što je veliki župan Aleman smatrao da upravo Viktor Gutić i njegov brat Blaž, odnosno njihovi suradnici, snose odgovornost za masakr koji je izvršila II. Poglavnikova tjelesna bojna. Također je, kao što sam opisao, postojala određena »veza« Gutića sa samostanom Petrićevac, s kojim je bio povezan i fra Filipović.

Događaji tijekom prve polovine 1942. godine

U Zagrebu je tijekom ožujka 1942. godine donesena odluka o povlačenju Ladislava Alemana s dužnosti velikog župana u Banja Luci. Aleman, koji je u međuvremenu unaprijeđen u čin domobranskog pukovnika, trebao je preuzeti novu dužnost u Ministarstvu domobranstva.⁸⁵ Za novoga velikog župana određen je dr. Petar Gvozdić.⁸⁶

Da je spomenuta promjena dovela do novih zapleta, pokazuje i izvješće talijanskog vicekonzula u Banja Luci, s početka srpnja 1942. godine. U njemu je navedeno da među muslimanima vlada nezadovoljstvo prema velikom županu Gvozdiću i ustaškom stožerniku Beljanu, budući da oni provode »protomuslimansku« politiku, kakvu je 1941. godine vodio ustaški stožernik Gutić. U Banja Luci su provedena uhićenja osoba osumnjičenih za suradnju s komunistima, odnosno partizanima. Budući da su među uhićenima bili i brojni muslimani, među muslimanima je vladalo mišljenje da ih se na taj način, pod optužbama za komunizam, ali i »separatizam« od NDH, želi ukloniti s javnih dužnosti. Tako je primjerice bio uhićen i prof. Naim Čejvan, ravnatelj Ženske gimnazije, koji je na intervenciju ministra Bešlagića pušten na slobodu.⁸⁷

Inače je i Čejvan u studenom 1941. godine potpisao predstavku banjolučkih muslimana.

U istom je izvješću talijanski vicekonzul naveo da veliki župan Gvozdić nije dopustio da se znatan broj muslimana, očito izbjeglica iz ratom pogođenih mjesta, smjesti u Drakulić, Motike i Šargovac, sela u kojima je II. Poglavnikova tjelesna bojna u veljači 1942. masakrirala srpsko stanovništvo.⁸⁸

Talijanski vicekonzul objasnio je kako muslimani očekuju da veliki župan Gvozdić bude smijenjen. Nezadovoljstvo njegovim ponašanjem potaknuto je

⁸⁵ HR-HDA-223, Personalni spisi, 12266, Aleman, Ladislav.

⁸⁶ Za osnovne biografske podatke o Gvozdiću vidi: *Tko je tko u NDH*, 145-146.

⁸⁷ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-206, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 1841, 1. srpnja 1942.

⁸⁸ Isto.

činjenicom da na njega imaju utjecaj tajnik banjolučkog biskupa Jozе Garića, kao i Blaž Gutić, bivši upravitelj redarstva. Potonji je bio posebno omrznut među muslimanima koji su smatrali da je protumuslimanski raspoložen, a osim toga, godine 1941., kada je bio upravitelj redarstva, postupao je nečasno i nepošteno, budući da se na nezakonit način domogao srpske i židovske imovine.⁸⁹

U istom izvješću talijanski vicekonzul je naveo da se približio određenim muslimanskim predstavnicima i od njih dobio neka važna objašnjenja i podatke. Na temelju tih podataka izjavio je da može opovrgnuti glasinu koja je zapravo potekla iz »katoličkih krugova«, kako neki muslimani namjeravaju uputiti memorandum Adolfu Hitleru i zatražiti od njega da se, pod njemačkom zaštitom, uspostavi autonomija Bosne. Zapravo je riječ o tome da su bosanskohercegovački muslimani, pa tako i oni u Banja Luci, nakon što je 1939. uspostavljena Banovina Hrvatska, javno zahtijevali da se u budućem preuređenju Jugoslavije uspostavi Bosna i Hercegovina, kao ravnopravna jedinica. Tom je prigodom talijanski vicekonzul spomenuo i predstavku banjolučkih muslimana iz studenog 1941. godine.⁹⁰

Pretpostavljam da je talijanski vicekonzul želio objasniti kako su se upravo na temelju prethodno navedenih muslimanskih zahtjeva i predstavki, na kraju pojavile glasine, pokrenute iz »katoličkih krugova«, o namjerama muslimana da od Hitlera zahtijevaju autonomiju Bosne. Vicekonzul ipak nije isključio mogućnost da se pojedini muslimanski predstavnici, u posljednje vrijeme, s takvim zahtjevima zaista obraćaju zapovjedništvima njemačke vojske i Njemačkom poslanstvu u Zagrebu.⁹¹

Kao što je navedeno, talijanski vicekonzul je, na samom početku srpnja 1942. godine, izvijestio da muslimani priželjkuju smjenu velikog župana Gvozdića. To će se ubrzo i ostvariti, što će biti uvod u novi smjer državne politike NDH u Banja Luci.

Mjere NDH za »pacifikaciju« tijekom 1942. godine

Tijekom 1942. vlasti NDH su, u cilju smirivanja stanja u državi, primijenile niz novih mjera. S jedne strane vojnim se operacijama težilo uništiti partizanski pokret, dok se istovremeno, promjenom odnosa prema grkoistočnjacima, nastojalo mirnim putem pridobiti taj dio stanovništva na lojalan odnos prema vlastima.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto.

Budući da je u međuvremenu došlo do raskola između četnika i partizana, vlasti NDH pokazale su spremnost za pregovore s četnicima, te su s pojedinim četničkim jedinicama na području Bosne sklopljeni sporazumi, odnosno ugovori o prekidu neprijateljstava i međusobnoj suradnji.⁹² Tako je u Banja Luci 15. svibnja 1942. godine, sklopljen ugovor između vlasti NDH i Četničkog odreda »Manjača«, a 23. svibnja i ugovor s Četničkim odredom »Obilić«.⁹³

Osim toga, Ante Pavelić je 3. travnja 1942. donio Zakonsku odredbu o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi. Moglo bi se reći da je njezinim osnivanjem odbačena politika prelaska grkoistočnjaka na druge priznate vjere, uglavnom katoličku. Prethodno sam opisao kakve su probleme ti vjerski prelasci stvorili u odnosu muslimana prema NDH. Umjesto vjerskih prelazaka, otvorena je mogućnost da se srpsko, odnosno grkoistočno stanovništvo definira kao Hrvate »pravoslavne vjere«.⁹⁴

Tada su i visoki dužnosnici NDH počeli govoriti o Hrvatima triju vjera. Primjerice, kada je dr. Oskar Turina, opunomoćenik Vlade NDH, sa sjedištem u Banja Luci, krajem kolovoza 1942. posjetio Bosanski Novi, obratio se stanovništvu i u svome govoru među ostalim rekao:

*(...) da u Nezavisnoj Državni Hrvatskoj svi Hrvati, bili oni muslimani, katolici ili pravoslavni — svi imaju jednaka prava. Oni, koji su prije bili uz beogradsku čaršiju i ne žele dobro Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, to su »mutikaši« kojima nema mjesta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.*⁹⁵

Razumljivo, nakon svega što se dogodilo u međuvremenu, od proglašenja NDH, za njezine vlasti bilo je nemoguće takvo novo viđenje i s tim povezanu politiku uspješno i cjelovito provesti.

Dolazak Dragana Hadrovića na mjesto velikog župana u Banja Luci

Zagrebački *Hrvatski narod* je 4. srpnja 1942. izvijestio da je Ante Pavelić posjetio Banja Luku. Do tog je posjeta došlo u vrijeme kada su njemačka vojska

⁹² Opširnije o tome vidi: Rasim HUREM, »Sporazumi o saradnji između državnih organa Nezavisne države Hrvatske i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942. god.«, *Prilozi, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo* 2 (1966) 2, 285-325.

⁹³ N. BARIĆ, »Prilog poznavanju Odsjeka X«, 245.

⁹⁴ N. BARIĆ, »O osnutku i djelovanju Hrvatske pravoslavne crkve tijekom 1942. i 1943. godine: primjer Velike župe Posavje«, *Croatica Christiana Periodica* 38 (2014) 74, 135-163. U ovom članku navedena je relevantna literatura o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi.

⁹⁵ »Hrvati — katolici, muslimani i pravoslavni imaju jednaka prava«, *Novo doba*, br. 14, Banja Luka 26. kolovoza 1942., 1.

i snage NDH vodile veliku operaciju protiv partizana na obližnjoj planini Kozari. Pavelić se, tijekom posjeta Banja Luci, od predstavnika vlasti susreo s podžupanom Ahmedom Krupićem, a primio je i Josipa Šajatovića, donaćelnika Banja Luke.⁹⁶

Trećeg srpnja 1942. Pavelić je odredio da dužnost velikoga župana u Banja Luci preuzme dr. Dragan pl. Hadrović.⁹⁷ Dotadašnji veliki župan Petar Gvozdić je 11. srpnja razriješen službe u Banja Luci i premješten u MUP NDH.⁹⁸

Hadrović je prije proglašenja NDH imao odvjetački ured u Velikoj Gorici. Za vrijeme Jugoslavije sudjelovao je u hrvatskoj oporbi prema vlastima u Beogradu i na različite načine surađivao s hrvatskim nacionalistima, odnosno ustašama. Nakon proglašenja NDH stupio je u njezinu službu.⁹⁹

Kako će kasnije u ovom prilogu biti često spominjano, Hadrović je po dolasku na dužnost velikog župana u Banja Luci isticao da za svoj rad ima posebne ovlasti Ante Pavelića. Na temelju vijesti objavljenih u banjolučkom tisku, može se zaključiti da je Pavelić zaista često primao Hadrovića, nakon što je ovaj preuzeo dužnost velikog župana u Banja Luci. Tako je Hadrović primljen u audijenciju kod Pavelića, sredinom kolovoza 1942., zatim u prosincu iste godine, kao i u veljači 1943. Osim toga, Hadrović je bio u čestom kontaktu s Džaferom Kulenovićem, potpredsjednikom Vlade NDH. Tijekom kolovoza 1942. u Zagrebu se četiri puta sastao s Kulenovićem, a iduće, 1943. godine, Hadrović i Kulenović sastali su se dvaput u veljači, jednom u ožujku i jednom u lipnju. A kad je ministar Hilmija Bešlagić, u kolovozu 1942., posjetio Banja Luku, u pratnji Hadrovića obišao je svoje gospodarstvo u selu Lilić. Hadrović je također, u veljači 1943. godine, posjetio Bešlagića u Zagrebu.¹⁰⁰

Razumljivo, ne raspoložem podacima o čemu je Hadrović razgovarao s Pavelićem i muslimanskim članovima Vlade NDH, ali navedeni sastanci uka-

⁹⁶ »Poglavnik kod svojih hrabrih vojnika«, *Hrvatski narod*, br. 467, 4. srpnja 1942., 1-2.

⁹⁷ »Novi veliki župan«, *Ustaški glas*, br. 4, Banja Luka, 15. srpnja 1942., 3.

⁹⁸ HR-HDA-223, Personalni spisi, 1371, Gvozdić, dr. Petar.

⁹⁹ Za osnovne biografske podatke o Hadroviću vidi: *Tko je tko u NDH*, 147. Opširnija Hadrovićeva autobiografija, koju je sastavio 12. travnja 1942. u Petrinji, nalazi se u: HR-HDA-1035, Osobni fond Dragana Hadrovića.

¹⁰⁰ »Povratak velikog župana iz Zagreba«, *Novo doba*, br. 12, 9. kolovoza 1942., 5.; »Veliki župan Dr. Hadrović kod Poglavnika«, *Novo doba*, br. 13, 18. kolovoza 1942., 4.; »Ministar prometa i javnih radova u Banjoj Luci«, *Novo doba*, br. 15, 1. rujna 1942., 4.; »Veliki župan kod Poglavnika«, *Novo doba*, br. 31, 24. prosinca 1942., 3.; »Poglavnik je primio u audijenciju Velikog župana Dr. Hadrovića«, *Novo doba*, br. 9, 27. veljače 1943., 1.; »Veliki župan kod potpredsjednika Vlade«, *Novo doba*, br. 9, 27. veljače 1943., 3.; »Boravak velikog župana u Zagrebu«, *Novo doba*, br. 11, 13. ožujka 1943., 4.; »Boravak velikog župana u Zagrebu«, *Novo doba*, br. 24, 12. lipnja 1943., 4.

zuju da je Hadrović, kao veliki župan u Banja Luci, imao njihovu pažnju i potporu.

I dok će Hadrović u svome radu posebnu pažnju posvetiti otklanjanju muslimanskog nezadovoljstva, nastalog zbog poteza onih koji su prethodno u Banja Luci držali vlast, očito je da se i od banjolučkih muslimana očekivalo da svojim izjašnjavanjem za ustaški pokret pruže potporu takvoj politici.

Tako je 26. srpnja 1942. održan sastanak banjolučkih muslimana, koji je sazvao Hakija Bešlagić. Sastanku je prisustvovao podžupan Ahmed Krupić, kao i ustaški stožernik, odnosno ustaški natporučnik Mirko Beljan. Bešlagić je na sastanku održao govor u kojem je istaknuo potrebu da banjolučki muslimani ulože sve napore pri izgradnji NDH. Iako su muslimani i dotad bili prisutni u ustaškim redovima, Bešlagić je ocijenio da okolnosti zahtijevaju okupljanje i ujedinjavanje svih muslimana u ustaškom pokretu. Okupljeni su taj zahtjev prihvatili, a zatim osnovali odbor čiji je zadatak bio upisati u ustaški pokret muslimane koji mu još nisu pristupili. Odbor je također trebao izvijestiti velikog župana Hadrovića i stožernika Beljana o imenima muslimana koji će preuzeti određena dužnosnička mjesta u ustaškom pokretu. Nakon toga, muslimani okupljeni na sastanku, odlučili su pozvati i Hadrovića. On je ubrzo i stigao, te je u svome govoru naveo da su muslimani uvijek bili »stvaralački element« koji je težio za »redom, radom, pravdom i ravnopravnošću«. Na kraju sastanka prisutni su uputili pozdravne brzojave Anti Pavešiću, kao i Džaferu Kulenoviću i Hilmiji Bešlagiću.¹⁰¹

U Banja Luci je 23. kolovoza 1942. održan sastanak Ženske loze Ustaškog pokreta, kojem je prisustvovalo osobito puno muslimanki, što je bio rezultat rada nekoliko »vrijednih žena muslimanki« koje su prethodno po gradu pozivale muslimanske žene da dođu na taj sastanak. Sastanak je otvorio veliki župan Hadrović, govoreći o bratskoj ljubavi Hrvatica — muslimanki i katolkinja, zaključivši da, bez obzira na vjeru, postoji samo jedna domovina i samo jedna, hrvatska majka. Nakon sastanka trebalo je potaknuti ustrojavanje Ženske loze Ustaškog pokreta u Banja Luci i upisati nove članice.¹⁰²

O politici koju je pokrenuo Hadrović, nakon dolaska u Banja Luku, govori izvješće koje je Mesud Kulenović, bilježnik Hrvatskog državnog sabora, krajem kolovoza 1942. uputio Marku Došenu, predsjedniku Sabora. U njemu je naveo da je »glavna nit naše politike« u Bosanskoj krajini uspostava suradnje između muslimana i katolika, te ustrojavanje ustaškog pokreta. Prije dolaska Hadrovića u Banja Luku, na navedenom planu neprestano su činjene

¹⁰¹ »Vjernost Hrvata muslimana Banje Luke Poglavniku i Ustaškom pokretu ponovno je došla do izražaja na nedjeljnom sastanku«, *Ustaški glas*, br. 10, 29. srpnja 1942., 1.

¹⁰² »Veliki sastanak ženske loze Ustaškog pokreta«, *Novo doba*, br. 14, 26. kolovoza 1942., 3.

»krupne pogreške«, pa su odnosi između muslimana i katolika bili slabi. Oni koji su bili na dužnosti velikog župana u Banja Luci prije Hadrovića, nisu bili sposobni riješiti te probleme. Osim toga, bilo je i onih, pri čemu se očito mislilo na Viktora Gutića i njegove suradnike, koji su se u prvim danima »naše nacionalne revolucije« dokopali važnih položaja, pa su svojim »naopakim radom« naštetili odnosima među muslimanima i katolicima.¹⁰³

No, veliki župan Hadrović, uz potporu koju mu je »dao osobno sam Poglavljenik«, uspio je riješiti te probleme i otvoriti put suradnje katolika i muslimana, u čemu je ostvario odlične rezultate. Također je došlo do oživljavanja rada ustaškog pokreta. Tako je Hadrović, »odobrenjem Poglavljenika«, uklonio sve one koji su pljačkom, otimačinom i drugim zločinima kompromitirali NDH i ustaški pokret, u vezi s čime je Mesud Kulenović naveo:

*Na uklanjanju tih tipova radi se energično dalje, a rezultat se vidi u smirivanju duhova i odazivu pravih ljudi za suradnju. Eri denuncijacija, podmetanja i drugih nepodobština učinjen je kraj, a glavni akteri, braća Gutići, uhapšeni su i internirani su van Banje Luke. Sada se radi na uklanjanju ostale njihove mafije.*¹⁰⁴

U međuvremenu je MUP NDH sredinom ožujka 1942. odredio da se Viktor Gutić imenuje velikim županom Velike župe Pokupje, sa sjedištem u Karlovcu. Gutić je tu dužnost preuzeo 10. travnja, no 10. kolovoza iste godine uputio je molbu MUP-u da ga zbog zdravstvenih razloga razriješi dužnosti, čemu je ubrzo udovoljeno. Početkom rujna 1942. Gutić je predao svoju dužnost u Karlovcu.¹⁰⁵ U ljeto 1942. godine ponovo je posjetio Banja Luku, o čemu ću, kao i o okolnostima koje su dovele do njegovog uklanjanja, te uklanjanja njegova brata Blaža iz toga grada, pisati kasnije u ovom prilogu.

I talijanski vicekonzul u Banja Luci je, početkom rujna 1942., u svome izvješću naveo da je politika »prijateljstva prema muslimanima«, koju je poveo Hadrović, uspjela u znatnoj mjeri »smiriti duhove«. Muslimani shvaćaju da se Hadrović nije zadržao na formalnim izjavama, nego je zaista izašao u susret njihovim zahtjevima. Tako je za načelnika grada Banja Luke postavljen musliman, dok je u novo Gradsko vijeće imenovan podjednak broj katolika i muslimana. Provodeći takvu politiku, Hadrović je trebao ukloniti zapreke, pa je bivšeg upravitelja redarstva i »velikog protivnika« muslimana, Blaža Gutića, poslao iz Banja Luke u Zagreb. Na taj je način »opomenu« i druge koji

¹⁰³ HR-HDA-211, Predsjednički spisi, Broj: 214/1942.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ HR-HDA-223, Personalni spisi, 6286, Gutić, dr. Viktor.

su se protivili njegovoj politici, među ostalim i tajnika banjolučkog biskupa.¹⁰⁶

No, kako je objasnio talijanski vicekonzul, u provođenju takve politike Hadrović je naišao na neslaganje banjolučkog biskupa Joze Garića, koji je izjavljivao da »muslimansku politiku« vodi Džafer Kulenović, čiji je tajnik Namik Kulenović, koji se za vrijeme Kraljevine Jugoslavije u Banja Luci istaknuo u protuhrvatskim i protukatoličkim manifestacijama. Biskup Garić smatrao je da ne treba vjerovati muslimanskim izrazima vjernosti NDH, budući da su oni uvijek isticali pripadnost islamskom svijetu i zahtijevali isključivo zaštitu svojih probitaka i privilegija.¹⁰⁷

U listopadu 1942. dužnost ustaškog stožernika za Veliku župu Sana i Luka, preuzeo je od Mirka Beljana dr. Jure Petričević. Talijanski vicekonzul izvijestit će da Beljan nije odgovarao politici koju je vodio veliki župan Hadrović. Također je naveo da, za razliku od Beljana, novi stožernik Petričević uživa poštovanje i vlasti i stanovništva.¹⁰⁸

Da je Hadrović nastavio s politikom čiji je cilj uvođenje reda i uvažavanje muslimana, pokazuje i radio brzojavka koju je početkom prosinca 1942. uputio Županstvu pri Poglavniku. U njoj je naveo da je na području Bosanske Gradiške smještena XVIII. ustaška bojna čiji je zapovjednik ustaški satnik Vinko Ferček. Taj ustaški časnik isticao se samovoljom, uhićenjima i zlostavljanjem građana, što je među narodom stvorilo veliko nezadovoljstvo. Osim toga, Hadrović je istaknuo da je Ferček nesklon inače »vrlo lojalnom« muslimanskom stanovništvu, te zatražio da taj ustaški satnik bude uklonjen sa svoje trenutačne dužnosti.¹⁰⁹

Nesumnjivu potporu politici koju je vodio Hadrović, predstavljao je i govor što ga je sredinom svibnja 1943., na ustaškoj skupštini u Banja Luci, održao Vjekoslav Vrančić, potpredsjednik Vlade NDH. Opisujući stanje za vrijeme Jugoslavije, Vrančić je dao i ocjenu JMO, kao ključne političke stranke bosanskohercegovačkih muslimana. Ne spominjući puno ime te stranke, odnosno njezin jugoslavenski pridjev, Vrančić je naveo da je »muslimanska organizacija« osnovana kako bi zaštitila »muslimanski dio hrvatskoga naroda«,

¹⁰⁶ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-195, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 2140, 1. rujna 1942.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-154, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 3054, 12. studenog 1942.

¹⁰⁹ HR-HDA-1549, Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti NDH i Narodnooslobodilačkog pokreta, I-92/3, Krugovalna brzojavka V. T. Broj: 33/1942. Uputio opći opunomoćenik Vlade dr. pl. Hadrović 2. XII. [1942.] iz Banja Luke za Županstvo pri Poglavniku.

te da je u tom smislu ispunila svoju »hrvatsku misiju«, zbog čega zaslužuje priznanje hrvatskih nacionalista, odnosno ustaša. Nakon toga Vrančić se u svom govoru osvrnuo na glasine da muslimani zahtijevaju autonomiju, odnosno odvajanje od NDH, rekavši da ustašama za vrijeme Jugoslavije nije smetalo to što »muslimanska organizacija« zahtijeva autonomiju Bosne i Hercegovine, budući da je na taj način štitila muslimane od pritiska Beograda. No, kada je riječ o trenutačnom stanju, Vrančić se pozvao na izjavu Ante Pavelića, kako muslimani u NDH nisu obuhvaćeni nikakvim granicama. Zato će hrvatske nacionaliste, koji su katolici, veseliti kada vide da sve više muslimana preuzima najvažnije položaje u ustaškom pokretu i državnoj upravi. Osvrnuvši se na planove da upravo Banja Luka postane glavni grad NDH, Vrančić je zaključio da ni muslimani ni katolici ne mogu zamisliti »veće autonomije« koju bi u tom slučaju imala Bosna i Hercegovine. No, ako neki misle da je to »premalom«, Vrančić im je poželio »sretan put«, možda najbolje na »sjeverni pol«, da tamo uživaju »svoju vlastitu autonomiju«. ¹¹⁰

Ovako intoniran Vrančićev govor očito je bio usmjeren na ciljeve politike koju je u Banja Luci vodio veliki župan Hadrović, s namjerom da se maksimalnim uvažavanjem i razumijevanjem potreba muslimanske zajednice, istu pridobije za NDH i ustaški pokret. Ako je na putu do tog cilja, na mjesnoj razini, stajalo »katoličko sektaštvo«, trebalo ga je onemogućiti, zbog širih interesa stabilizacije NDH.

Gradska vlast

Naveo sam da je talijanski vicekonzul u Banja Luci, početkom rujna 1942., objasnio kako je Hadrović svoju stvarnu spremnost na suradnju s muslimanima pokazao novom organizacijom banjolučke gradske vlasti, što ću ovdje opširnije objasniti.

Neposredno nakon uvođenja uprave NDH u Banja Luci, dužnost povjerenika banjolučke općine, odnosno načelnika Banja Luke, obnašao je Haki-ja Bešlagić, brat Hilmije Bešlagića. No, ustaški stožernik Gutić je 27. lipnja 1941. dužnost načelnika povjerio ing. Rudolfu Ertlu. ¹¹¹

Hrvatska krajina je 27. lipnja 1941. objavila da je, odlukom stožernika Gutića, područje grada Banja Luke prošireno pripajanjem određenih sela sus-

¹¹⁰ »Bosna je bila, ona jest i ostat će kičma hrvatskog naroda i hrvatske države« / »U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj imaju jednaka prava svi njezini lojalni pripadnici bez obzira vjere«, *Novo doba*, br. 21, 22. svibnja 1943., 1-2. O navedenom govoru Vrančića također vidi: Z. HASANBEGOVIĆ, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 763-765.

¹¹¹ »Stožernik Dr. Viktor Gutić svečano uveo u dužnost novog gradskog načelnika Banja Luke poznatog ustaškog borca Ing. Rudolfa Ertla«, *Hrvatska krajina*, br. 31, 29. lipnja 1941., 1-2.

jednih općina.¹¹² Ovom su odlukom Banja Luci priključena sela s hrvatskim katoličkim stanovništvom.¹¹³

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine, grad Banja Luka imao je 22.165 stanovnika. Među njima je bilo 8039 muslimana, 6769 pravoslavnih i 6486 katolika.¹¹⁴ Prema nekim podacima, Banja Luka je u trenutku proglašenja NDH imala oko 29.000 stanovnika, od čega oko 10.000 pravoslavnih. No, s promjenama koje su uslijedile tijekom idućih mjeseci, došlo je i do radikalne promjene u broju i strukturi stanovništva. Dio srpskog stanovništva Banja Luke otišao je, ili su ga vlasti NDH iselile u Srbiju, a dio istoga stanovništva prešao je na katoličku vjeru.¹¹⁵ Osim toga su gradu, kao što je navedeno, priključena neka sela s katoličkim stanovništvom.

Tako je, prema popisu koji je provelo banjalučko redarstvo, na dan 10. listopada 1941., u Banja Luci živjelo 23.563 stanovnika, od čega 10.012 katolika, 9509 muslimana i 2888 grkoistočnjaka. Usto je 400 grkoistočnjaka u Banja Luci dobilo dozvolu za prelazak na katoličku vjeru, ali ga još nisu izvršili zbog određenih formalnosti.¹¹⁶

Ove promjene, odnosno nagla »prevlast« katolika u gradu, nisu mogle naići na odobravanje među muslimanima. Već 9. kolovoza 1941. »delegati banjolučkih muslimana« uputili su žalbu velikom županu Alemanu. U njoj je navedeno da je Ante Pavelić više puta naglasio potpunu ravnopravnost Hrvata katolika i Hrvata muslimana, no Povjereništvo za bivšu Vrbasku banovinu nije provodilo takvu politiku. Nakon što je s dužnosti upravitelja različitih ureda otpustilo Srbe, muslimani su ostali prikraćeni pri imenovanju onih koji su trebali preuzeti spomenute urede. Pripajanje katoličkih sela banjolučkoj općini i imenovanje Rudolfa Ertla za gradskog načelnika, duboko su povrijedili osjećaje banjolučkih muslimana. Time se htjelo »majorizirati muslimane katoličkom većinom«, dok je na čelo Banja Luke postavljen katolik, iako je i za vrijeme »najgorih režima« u bivšoj Jugoslaviji na tom mjestu uvijek bio musliman.¹¹⁷

Nakon što su muslimani morali podnijeti takvu »uvredu«, ubrzo su ih razočarale i prve odluke Ertla kao novog načelnika. Pod obrazloženjem šted-

¹¹² »Prošireno je područje grada Banja Luke«, *Hrvatska krajina*, br. 30, 27. lipnja 1941., 1.

¹¹³ D. LUKAČ, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji*, 102.

¹¹⁴ Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine*, Knjiga II, 110.

¹¹⁵ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-91, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 203, 28. kolovoza 1941.

¹¹⁶ »Stanovništvo grada Banja Luke«, *Hrvatska krajina*, br. 71, 19. listopada 1941., 3.

¹¹⁷ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svjetskom ratu, Zbornik dokumenata*, Tom I, Knjiga 1, dok. br. 191.

nje i racionalizacije gradske uprave, on je otpustio iz službe ili umirovio više od 50 muslimana, te istovremeno zaposlio desetak novih ljudi, gotovo isključivo katolika. Muslimani su u svojoj žalbi Alemanu izrazili nadanje da će njegovim dolaskom na mjesto velikog župana u Banja Luci, za »muslimane nastati bolji dani«, zatraživši od njega da ispravi opisane »nepravde« i za načelnika Banja Luke ponovo imenuje Hakiju Bešlagića.¹¹⁸

Nije trebalo dugo da vlasti u Zagrebu reaguju na ovu žalbu. Ministar unutarnjih poslova Andrija Artuković je 21. kolovoza 1941. telefonski nazvao Veliku župu Sana i Luka i naredio da se svi otpušteni i umirovljeni službenici općine Banja Luka, pod uvjetom da su Hrvati, moraju zadržati na svojim poslovima. Ovo je trebalo trajati dok MUP NDH ne riješi njihove žalbe. Očito se mislilo na žalbe koje su muslimanski službenici uložili nakon što ih je načelnik Ertl uklonio iz službe. Gradsko poglavarstvo ubrzo je izvršilo navedenu naredbu ministra Artukovića.¹¹⁹

Talijanski vicekonzul u Banja Luci je 28. kolovoza 1941. izvijestio da muslimani žele smijeniti načelnika Ertla. Pretpostavio je da je zbog toga delegacija banjalučkih muslimana, predvođena muftijom Mustafom Nurkićem, 27. kolovoza posjetila Pavelića.¹²⁰

Otprilike mjesec dana kasnije, 30. rujna, za načelnika Banja Luke ponovo je postavljen Hakija Bešlagić. Talijanski vicekonzul izvijestio je da je Ertl optužen za pronevjeru u upravljanju općinom, pa je pozvan u Zagreb kako bi o tome bila provedena istraga. Vicekonzul je ocijenio da je do navedene promjene na čelu grada došlo pod utjecajem muslimanskih predstavnika u Vladi NDH, čemu su dali potporu i predstavnici njemačke vojske u Banja Luci. Uklanjanjem Ertla, zaključio je vicekonzul, odstranjena je osoba koja je potjecala iz kruga Viktora Gutića.¹²¹

No, prema nekim podacima, Hakija Bešlagić je početkom ožujka 1942. dao ostavku na dužnost načelnika Banja Luke.¹²² Nije jasno zbog kojih je razloga to učinio.

Nakon toga, poslove načelnika obavljao je donaćelnik Đuro Šajatović. Po dolasku u Banja Luku, Dragan Hadrović je, sredinom srpnja 1942., svoj prvi javni nastup imao upravo u Gradskom poglavarstvu, gdje je objavio odluku

¹¹⁸ Isto.

¹¹⁹ HR-HDA-223, Broj: 26649/1941. Pr.

¹²⁰ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-91, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 203, 28. kolovoza 1941.

¹²¹ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-44, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 397, 8. listopada 1941.

¹²² D. LUKAČ, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji*, 194.

MUP-a NDH kojom je za načelnika grada imenovan Halid Džinić, koji je zatim pred Hadrovićem položio prisegu. U svome govoru Hadrović je rekao kako navedeno imenovanje nije samo znak povjerenja koje Hrvatska državna vlada ima prema Džiniću, nego i znak povjerenja prema Hrvatima muslimanima, čiji je Džinić predstavnik.¹²³

Nešto kasnije, MUP NDH imenovao je novoga donaćelnika i članove Savjetodavnog odbora općine Banja Luka. Veliki župan Hadrović je osobe, određene za navedene dužnosti, 19. kolovoza 1942. zaprisegnuo u Gradskoj vijećnici, a nakon toga je održao govor. Kako je prenijelo banjolučko *Novo doba*, Hadrović je u govoru izjavio da je u Banja Luku upućen po želji poglavnik, a on, kao Hrvat katolik, je zbog toga ponosan jer voli kraj u koji je upućen i posebno voli »naše drage« muslimanske Hrvate. Postoji samo »desetak« onih kojima to nije po volji, ali takvi su manjina. Nakon toga Hadrović je u svome govoru veličao muslimane koji su za vrijeme »srbijanske okupacije«, odnosno Jugoslavije, trpjeli »muke«. Namjeravalo ih se pretvoriti u Srbe, i nisu se mogli izjasniti kao Hrvati, nego samo po svojoj vjerskoj pripadnosti. U okolnostima sloma Jugoslavije ni jedan predstavnik muslimana nije se priključio jugoslavenskoj kraljevskoj vladi u izbjeglištvu, a upravo muslimani čine većinu dobrovoljaca koje je NDH uputila na bojište u Sovjetskom Savezu.¹²⁴

U ostavštini Dragana Hadrovića pronašao sam tekst ovog njegovog govora; vidljivo je da jedan znakovit dio nije prenesen u tisku, ili ga je Hadrović pri samom držanju govora izostavio. U tom dijelu govora je stajalo:

*Šta ću Vam tajiti, kad svi znate, da su se u ovu našu divnu stvar i rad počeli mješati ljudi koji ne žele pravednosti, reda, odgovornosti, nego da žive na račun nesreće naše. Oni su otpuhnuti a otpuhnuti će svaki onaj, ma bio to ko mu drago, tko bude protivan ovome duhu, koji je danas u Vama.*¹²⁵

Upravo je izbor Savjetodavnog odbora banjolučke općine doveo do uklanjanja Viktora Gutića iz državne službe, kao i do protjerivanja njegovog brata Blaža iz Banja Luke. O tome će početkom listopada 1942. Viktor Gutić pisati Marku Došenu, predsjedniku Hrvatskog državnog sabora. U pismu je Gutić objasnio da je upravo u razdoblju kada je u Banja Luci uspostavljena nova gradska uprava, i on boravio u gradu. Bio je prisutan na jednom sastanku hrvatskih, odnosno katoličkih društava, na kojem je trebalo raspravljati

¹²³ »Novi gradski načelnik«, *Ustaški glas*, br. 5, 17. srpanj 1942., 1.

¹²⁴ »Banja Luka jedini grad u državi koji će se izgraditi državnim troškom«, *Novo doba*, br. 14, 26. kolovoza 1942., 4.

¹²⁵ HR-HDA-1035, »Gospodine načelnice, gospodine podnačelnice, gospodo vijećnici!«

ti o otvaranju gradskog »Hrvatskog doma«. Na tom je sastanku Gutić, u vezi s novom gradskom upravom, spomenuo da se ne može surađivati s Hadrovićem koji je nekorektno nastupio protiv katolika. Gutić je u pismu pokušao objasniti da muslimane tada nije ni spominjao, niti je govorio protiv suradnje s njima, nego je isključivo kritizirao Hadrovića osobno. Ipak je napisao da su u Gradsko vijeće zapravo ušli samo oni katolici koje su muslimani smatrali podobnima. Iste zamjerke na novu gradsku vlast iznosio je po Banja Luci i Gutićev brat Blaž.¹²⁶

Navedeno je, objasnio je u svome pismu Gutić, bilo povod Hadroviću da otputuje u Zagreb i tamo na »mjerodavnom mjestu« prikaže kako braća Gutić rade protiv muslimana. Nakon toga redarstveni izvidnici su 14. kolovoza 1942. uhitili Blaža Gutića. Odveden je u Zagreb gdje je proveo tri dana u pritvoru. Pušten je na slobodu, ali mu je zabranjen povratak u Banja Luku. A Viktor Gutić, kako se požalio u pismu, zbog istog je razloga izbačen iz državne službe.¹²⁷

Kako sam prethodno spomenuo, zapravo je Viktor Gutić 10. kolovoza 1942. zatražio da, zbog zdravstvenih razloga, bude oslobođen dužnosti velikog župana u Karlovcu, čemu je ubrzo udovoljeno. Svakako je moguće da mu je zapravo »ukazano« kako se od njega očekuje da napusti državnu službu.

Blaž Gutić ipak je dobio dozvolu da se iz Zagreba vrati u Banja Luku, kako bi mogao riješiti svoje privatne poslove. U listopadu 1942. Hadrović je upozorio da Blaž Gutić zloupotrebljava ovu dozvolu, koristeći boravak u Banja Luci kako bi na javnim mjestima kritizirao djelovanje vlasti i provocirao građane. Zato je Hadrović zatražio od Zagreba da Blaž Gutić bude uklonjen iz Banja Luke, budući da je tako odredio i »sam državni poglavar«.¹²⁸

Nemam podataka o tome je li ovaj Hadrovićev zahtjev izvršen. No, kao što sam prikazao, okolnosti oko ustrojavanja nove gradske vlasti u Banja Luci na kraju su dovele do otvorenog sukoba između Hadrovića i braće Gutić. Upravo u tom razdoblju Viktor Gutić napušta državnu službu, dok je Blaž Gutić, barem na određeno vrijeme, uklonjen iz Banja Luke.

Redarstvo

Važne podatke za temu ovog priloga daju i odnosi u redarstvenim službama NDH u Banja Luci.

¹²⁶ HR-HDA-211, Predsjednički spisi, Broj: 333/1942.

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ HR-HDA-1549, I-92/45, Brzozavka V. T. Broj: 242/1942. Uputio Viljetić 19. X. [1942.] Zapovjedništvu UNS-a.

Nakon što je Viktor Gutić postao ustaški stožernik u Banja Luci, upravitelj redarstva postao je njegov brat Blaž. No, uklanjanjem Viktora Gutića, i položaj njegovog brata doveden je u pitanje. Talijanski vicekonzul u Banja Luci je 8. listopada 1941., u vezi s uklanjanjem s vlasti ljudi povezanih s Viktorom Gutićem, naveo da se priprema smjena Blaža Gutića s dužnosti upravitelja redarstva.¹²⁹ Zaista je 17. listopada Blaž Gutić svoju dužnost predao Boži Dražiću.¹³⁰

No, osim redarstvene strukture MUP-a NDH, odnosno njegovog Ravnateljstva za javni red i sigurnost, u Banja Luci je djelovalo i Ravnateljstvo ustaškog redarstva, čiji je nadzornik bio Ozren Kvaternik. Talijanski vicekonzul u Banja Luci je sredinom kolovoza 1941. izvjestio da Ravnateljstvo ustaškog redarstva ima i zadatak nadzora državnih službenika te da se prikupljaju dokazi da je Blaž Gutić, kao ravnatelj redarstva, od nekih Srba i Židova primio veće svote novca, kako bi im pomogao. Očito je primio novac od Srba kako bi izbjegli iseljavanje iz Banja Luke, dok je od Židova primio novac kako bi im omogućio da napuste NDH.¹³¹

No, početkom ožujka 1942. Ozren Kvaternik je smijenjen s dužnosti nadzornika Ravnateljstva ustaškog redarstva u Banja Luci, a to je ravnateljstvo ubrzo i ukinuto.¹³² Nadalje, po zapovijedi njemačke vojske, u lipnju 1942. uhićen je upravitelj redarstva Božo Dražić, budući da je bio u bliskim vezama s nekim od komunista koji su ilegalno djelovali u gradu. Nakon toga Dražić je iz Banja Luke povučen u Zagreb.¹³³

Zapovjedništvo UNS-a je krajem svibnja 1942. odredilo da u Banja Luci od 15. lipnja počne djelovati Zaštitno redarstvo za Banja Luku i Veliku župu Sana i Luka. To je redarstvo od redovitih redarstvenih vlasti trebalo preuzeti sve poslove povezane s političkim i sigurnosnim pitanjima.¹³⁴

Pored toga, Ravnateljstvo za javni red i sigurnost MUP-a NDH, je 23. lipnja 1942. odredilo da upravu Župske redarstvene oblasti u Banja Luci preuzme dr. Ivan Gromes.¹³⁵

¹²⁹ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-44, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 397, 8. listopada 1941.

¹³⁰ »Promjene u redarstvenom ravnateljstvu«, *Hrvatska krajina*, br. 71, 19. listopada 1941., 3.

¹³¹ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-93, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 132, 14. kolovoza 1941.

¹³² D. LUKAČ, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji*, 194-195.

¹³³ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-182, K. 153a, [Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka] 1606, 11. lipnja 1942.

¹³⁴ HR-HDA-254, Taj. Broj: 1852/1942.

¹³⁵ HR-HDA-223, Personalni spisi, 1335, Gromes, dr. Ivan.

Odmah nakon što je počelo djelovati, Zaštitno redarstvo u Banja Luci započelo je masovna uhićenja u gradu, čiji je cilj bio onemogućiti djelovanje ilegalne komunističke organizacije. Tako je uhićen i Naim Čejvan, ravnatelj Ženske gimnazije.¹³⁶ No, kako sam prethodno naveo, pušten je na intervenciju ministra Hilmije Bešlagića.

Zaštitno redarstvo za Banja Luku i Veliku župu Sana i Luka, u izvješću koje je sredinom srpnja 1942. uputilo UNS-u, opisalo je uhićenja i ostale mjere poduzete radi suzbijanja mreže komunističkih suradnika u Banja Luci. Među osumnjičenima i uhićenima bilo je i katolika i pravoslavnik, ali je Zaštitno redarstvo ocijenilo da je komunistička organizacija »uhvatila duboki korijen« upravo među muslimanskom mladeži.¹³⁷

Dakle, golemu većinu sudionika ustaničkog pokreta koji je 1941. godine izbio u Bosanskoj krajini, činili su Srbi. Postupno će se taj pokret podijeliti u međusobno suprotstavljeni četnički i partizanski pokret. No, komunisti, odnosno partizani, imali su u Banja Luci pristaša i među muslimanima, odnosno muslimanskom mladeži, što će postati još jedan problem u odnosu muslimana prema vlastima NDH.

Već u predstavci banjolučkih muslimana, iz studenoga 1941. godine, njezini potpisnici nisu propustili spomenuti kako se i pri progonu komunista čine nepravde muslimanima. Potpisnici nisu negirali da i među banjolučkim muslimanima ima komunista, ali su upozorili da se to zloupotrebljava kao izgovor za uhićenje i onih muslimana koji su samo izrazili nezadovoljstvo različitim nepravilnostima u postupcima vlasti.¹³⁸

Krajem lipnja 1942. Banja Luku je posjetio vojskovođa Slavko Kvaternik. Tom prilikom predana mu je žalba banjolučkih muslimanskih žena, očito potaknuta uhićenjima koje je nedugo prije toga u Banja Luci provelo Zaštitno redarstvo, kada su uhićeni i brojni muslimani. U žalbi je navedeno da su muslimani uvijek bili dobri Hrvati, da su za NDH dali brojne žrtve, boreći se u redovima domobranstva, za što su primili i priznanje Ante Pavelića. Nažalost, nastupile su okolnosti kada se s muslimanima počelo postupati kao da nisu »pravi i iskreni Hrvati«. Brojni muslimani uhićeni su pod »izgovorom« da su komunisti. Muslimanske žene nisu poricale da i među muslimanima ima komunista. Također su bile svjesne da je komunizam »ljudsko zlo«, te su muslimani njegovi protivnici ne samo s državnog, nego i s vjerskog stajali-

¹³⁶ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-184, K. 153a, [Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka] 1743, 24. lipnja 1942.

¹³⁷ Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Broj dokumenta 411, Ustaška nadzorna služba, U.O.S., V. T. Broj: 2979/1942.

¹³⁸ HR-HDA-254, Taj. Broj: 148/1942.

šta. No, ocijenjeno je neprihvatljivim da se na temelju prokazivanja, pod optužbom za komunizam, uhićuju čestiti Hrvati muslimani. Zato je od vojskovođe Kvaternika zatraženo da muslimani, uhićeni bez dokaza, budu oslobođeni. Izraženo je nadanje da će se toj molbi izaći u susret, budući da »naš dragi Poglavnik« tvrdi da su muslimani »cvijet« NDH, što oni jesu i žele ostanuti.¹³⁹

Tako je akcija protiv komunističke organizacije u Banja Luci vodila i do uhićenja muslimana, a to je bio novi povod muslimanskih žalbi vlastima NDH.

Kada je riječ o Zaštitnom redarstvu u Banja Luci, neki izvori ukazuju na to da ono nije s punim povjerenjem gledalo na djelovanje velikog župana Hadrovića. On je, kako sam prethodno naveo, u listopadu 1942. zahtijevao da Blaž Gutić bude uklonjen iz Banja Luke, te da to provede Zaštitno redarstvo. No, Zaštitno redarstvo izvijestilo je Zapovjedništvo UNS-a da između Hadrovića i Blaža Gutića vlada i osobna netrpeljivost, te da nije isključeno da Hadrović zahtijeva odstranjivanje Gutića na temelju traženja »grupe muslimana«, zahtijevajući od Zapovjedništva UNS-a upute kako postupiti.¹⁴⁰

Nešto kasnije, krajem 1942. ili početkom 1943. godine, Zapovjedništvo UNS-a primilo je žalbu na djelovanje Zaštitnog redarstva u Banja Luci. Nije jasno tko je uputio žalbu, ali je moguće da je to učinio upravo veliki župan Hadrović. U žalbi je navedeno da su uvjeti smještaja pritvorenika Zaštitnog redarstva u Banja Luci vrlo loši, te da ih djelatnici redarstva tuku i muče. Zapravo su glasine o navedenom bile raširene po cijeloj Banja Luci, zbog čega je Zaštitno redarstvo postalo ozloglašeno. Za takvo stanje optužen je Rudolf Weiss, nadstojnik Upravno-političkog odsjeka Zaštitnog redarstva. Usto se tvrdilo kako je Weiss navodno izjavio da mu je zadatak uništiti pravoslavce, a zatim će se obračunati s »balijama«. Štoviše, kada je veliki župan Hadrović odlučio obići pritvor Zaštitnog redarstva, očito kako bi utvrdio kakvo je stanje u njemu, Weiss mu to nije dopustio. Na kraju, Weiss je optužen da je izjavio kako su veliki župan Hadrović i dožupan Ahmed Krupić »partizani«.¹⁴¹

Nakon što je Zapovjedništvo UNS-a primilo navedenu žalbu, uputilo je sredinom siječnja 1943. u Banja Luku svoga djelatnika Veljka Dežulovića, kako bi proveo istragu. Dežulović je utvrdio da su optužbe djelomično točne.

¹³⁹ Srbija, Vojni arhiv, Br. Reg. 13/5-206, K. 153a, Kraljevski talijanski vicekonzulat Banja Luka, Ekspres brzojavka br. 1841, 1. srpnja 1942.

¹⁴⁰ HR-HDA-1549, I-92/45, Brzojavka V. T. Broj: 242/1942. Uputio Viljetić 19. X. [1942.] Zapovjedništvu UNS-a.

¹⁴¹ Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Broj dokumenta 674, NDH, Ustaška nadzorna služba, Ured I., Taj. Broj: 13/1943.

I Weiss i drugi djelatnici Zaštitnog redarstva zaista su mučili zatvorenike, smatrajući to nužnim dijelom svoga posla, potrebnim za dobivanje važnih podataka o komunistima. Weiss je poricao da je bio nekorektan prema velikom županu Hadroviću, odnosno negirao je tvrdnju da je njega i dožupana Krupića proglasio »partizanima«. Negirao je i to da je izjavio kako namjerava uništiti pravoslavce, a zatim »balije«, te dodao da je činjenica da među muslimanima ima mnogo suradnika komunista. Tek nakon što je dovršio istragu, Dežulović je priopćio Weissu da je, odlukom zapovjednika UNS-a, smijenjen sa svog položaja.¹⁴²

Dok je provodio istragu u Banja Luci, Dežulović je dvaput posjetio velikog župana Hadrovića. On mu se požalio na Weissa i, općenito, na Zaštitno redarstvo, koje želi biti »vlast nad vlastima«:

*G. dr. Hadrović nadalje izjavljuje kako se u Zaštitnom redarstvu uhićenici grozno tuku, a po njegovom mišljenju to ne bi smjelo biti, jer se sve može postići na liepi način.*¹⁴³

Kao što je navedeno, odluka o smjeni Weissa donesena je i prije nego je Dežulović stigao u Banja Luku. Dežulović je prikupio i dodatne podatke koji su ukazivali da Weiss zaista nije bio na razini svoje dužnosti. Ipak, zaključno je ocijenio da odgovornost za ozloglašenu Zaštitnog redarstva u Banja Luci, ne snose isključivo Weiss i drugi službenici tog redarstva. Naprotiv, problem se nalazi u banjolučkoj čaršiji, u kojoj ima mnogo protudržavnih elemenata, i koja si dopušta toliko slobode da javno kritizira Zaštitno redarstvo. Tako čaršija bez straha intervenira i za »okorjele komuniste«, te velikom županu Hadroviću dolaze pojedinci ili skupine građana, tražeći od njega da se zauzme za određene uhićenike.¹⁴⁴

U sklopu širih promjena u redarstvenoj strukturi NDH, u siječnju 1943. donesena je odluka o ukidanju UNS-a, čiji su djelatnici uglavnom trebali prijeći u sastav redarstvene strukture MUP-a NDH.¹⁴⁵ Nedugo nakon toga, 25. siječnja 1943. godine, Zaštitno redarstvo u Banja Luci zatražilo je od Zagreba upute kako postupiti nakon primljene obavijesti o ukidanju UNS-a.¹⁴⁶

¹⁴² Isto.

¹⁴³ Isto.

¹⁴⁴ Isto.

¹⁴⁵ Leopold KOBŠA, »O organizaciji ustaškog aparata vlasti za provođenje terora u tzv. NDH«, *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb, Institut za Historiju radničkog pokreta Hrvatske 1971., 250.

¹⁴⁶ HR-HDA-248, Ustaška nadzorna služba, Brzjavka V. T. 30/43, poslana iz Banja Luke 25/I. 43. Ustaškoj nadzornoj službi Zagreb.

Zatim su 9. veljače 1943., predstavnici Velike župa Sana i Luka te Župske redarstvene oblasti u Banja Luci, izvršili »upad« u zgradu Zaštitnog redarstva u gradu. Upravitelj tog redarstva, Frane Miletić, obavijestio je vrhovne redarstvene vlasti u Zagrebu da je odluku o ulasku u prostorije Zaštitnog redarstva u Banja Luci donio veliki župan Hadrović, koji je djelovao pod pritiskom banjolučke čaršije. Predstavnici upravnih vlasti i župskog redarstva zaključili su knjige Zaštitnog redarstva i oduzeli njegove šifre i dio brzojava. Pregledali su cijelu zgradu Zaštitnog redarstva, kao i njegov pritvor, pri čemu nisu našli nikakve nepravilnosti. Na zgradi Zaštitnog redarstva je, na »demonstrativan način«, postavljena tabla Župske redarstvene oblasti u Banja Luci. Miletić je ocijenio da je ovakav postupak upravitelja župskog redarstva Gromesa izazvao neraspoloženje »hrvatskog elementa«, posebno djelatnika Zaštitnog redarstva, koji su smatrali da je Gromes povrijedio njihovu čast. Miletić je zatražio da Gromes bude uklonjen iz Banja Luke te da se nađe pogodniji način za ukidanje Zaštitnog redarstva. Također je istaknuo da se ni u kom slučaju toj »sumnjivoj družini« ne može predati vrlo tajni urudžbeni zapisnik Zaštitnog redarstva, te bi bilo bolje da on bude uništen, odnosno spaljen.¹⁴⁷

Kao što je opisano, u Banja Luci je vladalo nezadovoljstvo zbog postupaka Zaštitnog redarstva. Nakon ukidanja UNS-a Hadrović je očito smatrao kako je nastupio trenutak da se konačno, pa i na demonstrativan način, okonča njegovo djelovanje.

Izgleda da je žalba Frane Miletića na Ivana Gromesa, koji je kao upravitelj Župske redarstvene oblasti u Banja Luci sudjelovao u »preuzimanju« Zaštitnog redarstva, u Zagrebu uzeta u obzir. Već 15. veljače 1943. MUP NDH naredio je da Gromes bude premješten iz Banja Luke u Novu Gradišku. Pretpostavljam da se Hadrović nije namjeravao odreći Gromesa te da je u tom smislu i intervenirao, pa je krajem svibnja 1943. naredba o premještanju Gromesa stavljena izvan snage.¹⁴⁸

Slučaj Kotor Varoša: Stjepan Momčinović i Matko Petričević

Prethodno sam spomenuo da je veliki župan Aleman, nakon što su pripadnici II. Poglavnikove tjelesne bojne u veljači 1942. izvršili masakr Srba u nekoliko sela u okolici Banja Luke, izvijestio Zagreb da u Banja Luci neće biti mira dok se u gradu nalaze braća Gutić, kao i Stjepan Momčinović, prvi suradnik Viktora Gutića.

¹⁴⁷ HR-HDA-1549, I-92/25, Brzojavka Frane Miletića upućena 11. II. [1943.] Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost.

¹⁴⁸ HR-HDA-223, Personalni spisi, 1335, Gromes, dr. Ivan.

Treba spomenuti i Matka Petričevića iz Kotor Varoša, rođaka Gutićevih, koji je nakon proglašenja NDH preuzeo dužnost kotarskog predstojnika u tom mjestu. Napuštajući Banja Luku, u kolovozu 1941. godine, Viktor Gutić je posjetio i Kotor Varoš, gdje mu je govor održao upravo Petričević.¹⁴⁹

Dakle, Momčinović i Petričević bili su povezani s Gutićem. Upravo kroz djelovanje ove dvojice može se vidjeti zašto je kod dijela predstavnika vlasti NDH, kao i među stanovništvom, vladala nesklonost prema Gutiću.

Momčinović je prije rata bio službenik Vrbaske banovine u Banja Luci. Nakon što je Viktor Gutić imenovan ustaškim stožernikom za Bosansku Hrvatsku, postavio ga je za svog tajnika. U lipnju 1941. Gutić je zatražio od MUP-a NDH da Momčinović bude unaprijeđen u višu činovničku grupu, obrazlažući da je riječ o kvalitetnom službeniku koji je još za vrijeme Jugoslavije bio njegov politički istomišljenik i suradnik. Ubrzo je u Zagrebu određeno da Momčinović preuzme i dužnost tajnika buduće Velike župe Sana i Luka.¹⁵⁰

No, Viktor Gutić je u kolovozu 1941. napustio Banja Luku, a krajem listopada iste godine određeno je da Momčinović privremeno preuzme dužnost kotarskog predstojnika u Kotor Varošu, gdje je, kako sam naveo, živio i Matko Petričević.¹⁵¹

U međuvremenu, nakon što je dužnost kotarskog predstojnika u Kotor Varošu obnašao Petričević, a prije nego je onamo upućen Momčinović, kotarski predstojnik u tom mjestu, od srpnja do početka listopada 1941., bio je dr. Muhamed Ruždić.¹⁵²

Od početka kolovoza do kraja prosinca 1941. u Kotor Varošu je boravio i domobranski satnik Josip Pinculić, zapovjednik domobranske posade u tom mjestu.¹⁵³

Satnik Pinculić je početkom prosinca 1941. opširno izvijestio velikog župana Alemana o negativnom radu Momčinovića. Nakon što je nastupio na dužnost kotarskog predstojnika u Kotor Varošu, okupio je oko sebe »moralni i politički ološ«, među kojim se isticao bivši kotarski predstojnik Matko Petričević. Satnik Pinculić naveo je da je Petričević za vrijeme Jugoslavije raspolagao skromnom imovinom, no nakon proglašenja NDH naglo je zgrnuo veliko bogatstvo. Kupio je vilu i automobil, postao trgovac drvom i vinom

¹⁴⁹ »Hrvatska Krajina srdačno je ispratila svoga Stožernika Dr. Viktora Gutića«, *Hrvatska krajina*, br. 50, 13. kolovoza 1941., 2.

¹⁵⁰ HR-HDA-223, Personalni spisi, 9281, Momčinović, Stjepan.

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² HR-HDA-223, Personalni spisi, 12147, Ruždić, dr. Muhamed.

¹⁵³ HR-HDA-487, Matični list Pinculić Josip, bojnič pješaci.

te zakupac veleprodaje soli. Satnik Pinculić je zaključio da Petričević do takvog bogatstva nije mogao doći zakonitim putem, te bi ga zato trebalo pozvati na odgovornost. Dok je bio kotarski predstojnik, Petričević je samovoljno oduzimao imovinu i novac grkoistočnjacima. Trgovcu Milanu Novkoviću, također grkoistočnjaku, u Kotor Varošu je oduzeo kuću koju je proglasio »Hrvatskim domom«, a oduzeo mu je i komad zemljišta. Nakon što je na mjesto kotarskog predstojnika došao Momčinović, počeo je vršiti pritisak na Novkovića da potpiše darovnicu za oduzetu kuću. Uza sve navedeno, satnik Pinculić upozorio je i na to da je Petričević za vrijeme Kraljevine Jugoslavije bio suradnik režimskih stranaka.¹⁵⁴

Zatim je satnik Pinculić naveo podatke i o drugim osobama iz Kotor Varoša, ustašama, koji su također pljačkali i zlostavljali grkoistočnjake ili zloupotrebljavali državnu imovinu. Nije imao pohvalnih riječi ni za fra Alojzija Ćosića, župnika u Kotor Varošu, objašnjavajući kako je ovaj ometao njegov rad kao domobranskog zapovjednika. Svi navedeni, ta »banda«, zaključio je satnik Pinculić, sada u Momčinoviću, kao novom kotarskom predstojniku, gledaju zaštitnika, a on im omogućava da nastave sa svojim zlodjelima.¹⁵⁵

Također je upozorio da su Momčinović i ljudi oko njega doveli, s jedne strane, do zaoštavanja odnosa između katolika i muslimana, a s druge, do zaoštavanja odnosa katolika i muslimanima s grkoistočnjacima. Pinculić je naveo kako je osobno, od ljeta 1941., kao zapovjednik domobranske posade u Kotor Varošu, svojim djelovanjem radio na smirivanju stanja, ali dolaskom Momčinovića prijeti opasnost da se to stanje pogorša. Zato je od velikog župana Alemana tražio da Momčinovića ukloni iz Kotor Varoša.¹⁵⁶

Veliki župan Aleman proslijedio je izvješće satnika Pinculića MUP-u NDH, s molbom da Momčinović bude smijenjen. Aleman je objasnio da su podatci koje je dostavio satnik Pinculić točni, te da u Velikoj župi Sana i Luka ionako postoji vrlo nepovoljno mišljenje o Momčinoviću, pa nije prikladno da on na tom području zauzima neki istaknuti položaj.¹⁵⁷

Usto je veliki župan Aleman, sredinom prosinca 1941. godine, uputio u Kotor Varoš svoga činovnika Huseina Maglajliju, koji je otputovao onamo zajedno s pukovnikom Ivanom Mrakom. Pukovnik Mrak i viša domobranska zapovjedništva željeli su istražiti zašto je došlo do sukoba između satnika Pinculića i kotarskog predstojnika Momčinovića. Ispitavši stanje u Kotor Varošu, Maglajlija je u razgovoru s uglednijim muslimanima saznao da raskol

¹⁵⁴ HR-HDA-223, Personalni spisi, 9281, Momčinović, Stjepan.

¹⁵⁵ Isto.

¹⁵⁶ Isto.

¹⁵⁷ Isto.

između katolika i muslimana potječe iz vremena kad je tim kotarom upravljao Matko Petričević. Nakon što ga je zamijenio Muhamed Ruždić, i nakon što je u mjesto stigao satnik Pinculić, njih su dvojica razoružali »divlje ustaše«, među kojima je bio i Markan Petričević, Matkov brat. Muslimani su u potpunosti stali iza satnika Pinculića kojeg su smatrali nepristranim i pravednim, ali se zato taj domobranski časnik sukobio s Matkom Petričevićem, a kasnije i s novim kotarskim predstojnikom Momčinovićem:

*Muslimani smatraju da je na strani bivšeg kotarskog predstojnika Matka Petričevića sadašnji kotarski predstojnik g. Stjepan Momčinović, iz razloga što je isti bio šef kabineta bivšeg stožernika i povjerenika za Vrbasku banovinu, g. Dr. Gutića, a Dr. Gutiću je bivši kotarski predstojnik Matko Petričević rođeni sestrić.*¹⁵⁸

Maglajlija je smatrao da bi, u cilju sređivanja prilika u Kotor Varošu, trebalo smijeniti Momčinovića i na njegovo mjesto postaviti kotarskog predstojnika koji ima iskustvo službe u Bosni. Taj kotarski predstojnik morao bi biti katolik, budući da u kotaru ima više katolika od muslimana, a osim toga, načelnik općine Kotor Varoš bio je musliman. Maglajlija je predložio još neke promjene među državnim službenicima u Kotor Varošu, među ostalim uklanjanje s dužnosti jednoga katolika i jednoga muslimana, koji su radili u Kotarskom sudu, budući da su obojica remetili odnose između katolika i muslimana. Veliki župan Aleman prosljedio je ovo izvješće Povjerenstvu za uspostavu javnog reda i poretka »Mrak«.¹⁵⁹

Pukovnik Mrak je 17. prosinca 1941. od Velike župe Sana i Luka zatražio uklanjanje Stjepana Momčinovića s dužnosti u Kotor Varošu, kao i trojice službenika mjesnog Kotarskog suda, dvojice muslimana i jednog katolika. Zaključio je da spomenute osobe »truju« odnose katolika i muslimana, pa ih treba smijeniti, pri čemu je za kotarskog predstojnika trebalo odrediti katolika. Zatim je veliki župan Aleman od nadležnih ministarstava u Zagrebu zatražio da postupe po zahtjevu pukovnika Mraka, izvijestivši o svemu i Džafera Kulenovića.¹⁶⁰

Navedene promjene nije bilo lako provesti. Tek početkom 1942. godine određeno je da dužnost kotarskog predstojnika u Kotor Varošu preuzme Omer Čohadžić, dotadašnji kotarski pristav kod Velike župe Vrhbosna u Sarajevu. No, u tom razdoblju partizani su opkolili i počeli napadati Kotor Varoš, pa su vlasti NDH izgubile vezu s tim mjestom, dok je Momčinović ostao

¹⁵⁸ HR-HDA-1450, svitak D-2253, snimke 374-378, NDH, Predsjedništvo vlade, Broj: 22882/1941.

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ Isto.

na svojoj dužnosti. U međuvremenu su središnje vlasti u Zagrebu, nakon primljenih podataka o negativnom radu Momčinovića, tražile da se o tome provede istraga. Tek početkom svibnja 1942. Božo Dražić, upravitelj Župske redarstvene oblasti u Banja Luci, i Ahmed Krupić, dožupan, mogli su otputovati u Kotor Varoš i provesti istragu o Momčinoviću. U svom izvješću potvrdili su negativnu ocjenu koju je o Momčinoviću i Matku Petričeviću, pola godine ranije, iznio satnik Pinculić. Usto su prikupljeni i podaci da je Momčinović za vrijeme Jugoslavije, kada je bio činovnik Vrbaske banovine, odgovoran za različite zloupotrebe položaja i nezakonitosti.¹⁶¹

Omer Čohadžić je, u svibnju 1942., preuzeo dužnost kotarskog predstojnika u Kotor Varošu. Istovremeno, ni novi veliki župan Petar Gvozdić očito nije namjeravao zadržati Momčinovića u svojoj službi. Gvozdić je u dopisu MUP-u NDH objasnio da Velika župa Sana i Luka raspolaže s dovoljnim brojem činovnika i nema potrebe za Momčinovićem. Usto je upozorio da je Momčinović, još od početka 1930-ih, službovao u Banja Luci, zbog čega u tom gradu ima mnogo »protivnika«, ali i osoba prema kojima, zbog rodbinskih i prijateljskih veza, ima »obaveza«. Budući da mu sve navedeno otežava objektivno vršenje dužnosti, Gvozdić je zatražio da Momčinović bude premješten na službu izvan Velike župe Sana i Luka. Tako je u ljeto 1942. Momčinović premješten na dužnost kotarskog predstojnika u Brodu na Savi.¹⁶²

Istraga o događajima u Kotor Varošu je nastavljena. Prvog rujna 1942. kotarski predstojnik Čohadžić dostavio je velikom županu Hadroviću podatke o nezakonitim postupanjima Momčinovića i Matka Petričevića. Ponovljeno je da je Petričević za vrijeme Jugoslavije bio »puki siromah, kockar i pijanica«, ali je nakon proglašenja NDH postao »popularan čovjek« i stekao tako velik imetak da je bilo očito da je do njega došao na nezakonit način. Spomenut je i Matkov brat Markan, koji je ucjenjivao seljake pravoslavce; morali su mu davati hranu i žito koje bi on zatim prodao. Također je navedeno da su Momčinović, Matko Petričević i župnik fra Alojzije Čosić, prema muslimanima više puta nastupali sektaški i s omalovažavanjem:

*Ako bi se po svima ovim nečasnim djelima vodila istraga, onda bi bilo potrebno da se župnik Čosić premjesti iz Kotor Varoša, a Matko Petričević sa svojim bratom Markanom pošalje u zbirni logor, da se nauče na rad, jer isti ne vole raditi, pošto im je u krv upita pljačka (...).*¹⁶³

¹⁶¹ HR-HDA-223, Personalni spisi, 9281, Momčinović, Stjepan.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Isto.

Upozoreno je da se ne isplati pokrenuti istragu dok se navedene osobe ne uklone iz Kotor Varoša, budući da mogu utjecati na svjedoke. Čohadžić je zaključio da Matka Petričevića treba ukloniti iz Kotor Varoša, a zatim u to mjesto uputiti sudca istražitelja, koji bi proveo istragu. Nakon što je veliki župan Hadrović primio ovaj dopis, proslijedio ga je na postupak Državnom tužiteljstvu u Banja Luci.¹⁶⁴

Također je 1. rujna 1942., u Kotarskoj oblasti u Kotor Varošu, saslušan trgovac Milan Novković. Sredinom 1941. godine njemu je oduzeta zgrada koja je proglašena »Hrvatskim domom«, a oduzeto mu je i zemljište, zapravo, tu je imovinu prisvojio Matko Petričević. Prema Novkovićevoj izjavi, u listopadu 1941. objavljen je »Zakon-Odredba od Poglavnika« da se grkoistočnjacima koji nisu iseljeni iz NDH mora vratiti oduzeta imovina.¹⁶⁵

Pretpostavljam da se navedena »zakon-odredba« zapravo odnosila na djelovanje Povjerenstva pukovnika Mraka, koje je donijelo odluku da grkoistočnjacima treba vratiti oduzetu imovinu.

Nakon objave o povratu imovine, Novković je podnio molbu velikom županu Alemanu, da mu se vrati oduzeta imovina, što je proslijeđeno na rješavanje Kotarskoj oblasti Kotor Varoš. Budući da je dužnost kotarskog predstojnika preuzeo Momčinović, prema Novkovićevoj izjavi, počeo je vršiti pritisak na njega da potpiše darovnicu kojom se odriče svoje imovine. Kad mu je zaprijetio da će ga, zajedno s cijelom obitelji, uputiti u sabirni logor, Novković je konačno potpisao darovnicu. Zbog straha od Momčinovića, izjavu vlastima odlučio je dati tek nakon što je ovaj premješten u Brod na Savi. Novković je u svojoj izjavi zatražio da mu se vrati oduzeta imovina, jer je darovnicu potpisao pod pritiskom. Veliki župan Hadrović je navedenu Novkovićevu izjavu proslijedio na postupak Državnom tužiteljstvu u Banja Luci.¹⁶⁶

No, Stjepan Momčinović, tada na službi u Brodu na Savi, uspio je doći do prethodno spomenutog dopisa kotarskog predstojnika Čohadžića, od 1. rujna 1942., pa mu je početkom listopada uputio pismo. Napisao je da bi ga trebalo biti sram zbog prijave protiv njega i Matka Petričevića, budući da su optužbe protiv njih dvojice neutemeljene. Zaključio je da se Čohadžić ne snalazi u novim okolnostima, nego žali zbog »propale Srbije«. Čohadžić je to pismo proslijedio velikom županu Hadroviću, koji je od MUP-a NDH zatražio da zbog prijetećeg pisma pokrene stegovni postupak protiv Momčinovića, a prijavio ga je i Državnom tužiteljstvu u Banja Luci.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Isto.

Iako je Momčinović morao dati izjavu povodom slanja prijetećeg pisma, to nije imalo bitnijeg utjecaja na njegovu državnu službu. Kada je riječ o kaznenom postupku protiv Momčinovića, koji je pokrenut u Banja Luci, do sredine 1943. godine on je obustavljen za sva prijavljena djela, s iznimkom štete počinjene Milanu Novkoviću, ali ne raspolažem podacima da je Momčinović za navedeno i kažnjen.¹⁶⁸

Državno tužiteljstvo u Banja Luci pokrenulo je postupak i protiv Matka Petričevića, ali njega su ubili partizani, pa ni u tom slučaju nije bilo moguće provesti sudski postupak.

Zloupotreba imovine oduzete od Srba i Židova

Vlasti NDH pokrenule su preuzimanje i podržavljivanje imovine (iseljenih) Srba i Židova. Iako je ta imovina bila namijenjena za »obnovu« i jačanje gospodarstva NDH, nerijetko je pri raspolaganju njome dolazilo do raznih zloupotreba, te je služila za osobno bogaćenje pojedinaca.¹⁶⁹

U Banja Luci su već početkom svibnja 1941. u židovska trgovačka i zanatska poduzeća postavljeni povjerenici, od kojih su neki bili katolici, a neki muslimani.¹⁷⁰ Nakon organiziranog iseljavanja Srba iz Banja Luke, vlasti NDH preuzele su 20 poduzeća i 161 zgradu, koji su prethodno bili u njihovom vlasništvu.¹⁷¹

Usto je Viktor Gutić, u svibnju 1941., raspisao novčane kontribucije koje su morali plaćati Srbi. Ta su sredstva trebala služiti financiranju Ustaškog stožera i Povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu.¹⁷² No, u okružnici Potpredsjedništva Vlade NDH u Banja Luci, od 27. lipnja 1941., koju je potpisao Munir Šahinović Ekremov, nadležne vlasti obavještene su da je toga dana Ante Pavelić telefonskim putem izdao nalog Potpredsjedništvu vlade da isključivo Vlada NDH ima pravo raspisivanja kontribucija, prisilnih priloga i davanja u novcu, no ona u tom smislu nije donijela nikakve odredbe. Zato je Pavelić, pod prijetnjom najstrože kazne — smrti strijeljanjem — zabranio raspisivanje i utjerivanje kontribucija i prisilnih priloga dok Vlada NDH ne odluči suprotno. Sve vlasti koje su raspisivale takve kontribucije morale su s njima preki-

¹⁶⁸ Isto.

¹⁶⁹ F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, 182-184.

¹⁷⁰ Dio spisa o preuzimanju židovskih poduzeća u Banja Luci neposredno nakon proglašenja NDH nalazi se u: HR-HDA-249, Ustaša — Hrvatski oslobodilački pokret, spisi Ustaškog stožera za Bosansku Hrvatsku.

¹⁷¹ F. ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba*, 260-263.

¹⁷² *Ustaški stožer za Bosansku Krajinu, Studija Milana Vukmanovića i izbor iz grade*, 111-112.

nuti, a ni jedan državljanin ili pripadnik NDH nije mogao biti progonjen zbog nedavanja takvih kontribucija.¹⁷³

Naličje preuzimanja srpske i židovske imovine, kao i kontribucija, provedenih u Banja Luci za vrijeme dok je vlast držao Viktor Gutić, postat će vidljivije nakon njegova odlaska u Zagreb.

Njemački obavještajac, umirovljeni satnik Arthur Haeffner, već je krajem kolovoza 1941., u izvješću u kojem je u najnepovoljnijim crtama opisao djelovanje Viktora Gutića u Banja Luci, također spomenuo kako je Gutić koristio svoju vlast da bi stekao osobnu dobit. Gutić je od Srba i Židova u Banja Luci zahtijevao uplatu novčanih kontribucija, a bogatijim Židovima omogućio je da pobjegnu u dio Dalmacije koji su anektirali Talijani. Ali nije pomagao tim Židovima iz samilosti, nego je za to primao novac. Nakon svega navedenog Gutić, koji prije rata nije imao nikakav imetak, odjednom je postao »dobročinitelj«, donirajući na razne načine organizacije poput »Hrvatskog radiše«, a na sličan način počeo je pomagati i Katoličku crkvu.¹⁷⁴

Kada su »delegati banjolučkih muslimana«, 9. kolovoza 1941. godine, uputili žalbu velikom županu Alemanu, smatrajući da su politikom Viktora Gutića zapostavljeni na račun katolika, također su naveli da su muslimani »prikraćeni« kada je riječ o imenovanju povjerenika i namještenika u srpskim i židovskim poduzećima:

*Napominjemo, da su muslimani posve prikraćeni prilikom likvidacije židovskih i pravoslavnih radnji, jer su muslimanima dane samo dvije a katolicima sve ostale radnje.*¹⁷⁵

U predstavi banjolučkih muslimana, iz studenog 1941., po tom je pitanju zauzeto nešto drukčije stajalište. U njoj je, među ostalim, stajalo da se određene osobe, odgovorne za nasilje nad Srbima, »povlače u pozadinu« te »paradiraju u uniformama«, baveći se pljačkom srpske i židovske imovine. To je bilo posebno vidljivo upravo u Banja Luci, gdje je imovina iseljenih ili izbjeglih Srba, kao i Židova, pojedincima postala izvor pljačke i bogaćenja, pri čemu se nije vodilo računa o državnim interesima. Potpisnici predstavke pri tom su »s prezirom« odbili podmetanja da se sami muslimani žele dokopati te imovine.¹⁷⁶

¹⁷³ HR-HDA-254, V. T. Broj: 1/1941.

¹⁷⁴ HR-HDA-1450, svitak D-86, snimke 282-283, Arthur Haeffner, Hauptmann a. D., Agram, den 31. August 1941., An die Dienststelle Deutscher General Agram.

¹⁷⁵ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, Zbornik dokumenata*, Tom I, Knjiga 1, dok. br. 191.

¹⁷⁶ HR-HDA-254, Taj. Broj: 148/1942.

Zapravo, prema nekim izvorima, nakon što je Viktor Gutić povučen iz Banja Luke, novi predstavnici vlasti ipak su poduzeli neke mjere u vezi sa zloupotrebom podržavljene srpske i židovske imovine. O tim je zloupotrebama vlast u Zagrebu, krajem listopada 1941., izvijestio veliki župan Aleman, a Mirko Beljan, ustaški stožernik za Veliku župu Sana i Luka, sredinom prosinca 1941. također je nadležnim vlastima dostavio određene dokumente koji su ukazivali na to da su braća Gutić i njihovi suradnici zloupotrijebili određene vrijednosne papire.¹⁷⁷ No, takve prijave, po svemu sudeći, nisu dovele ni do kakvih stvarnih mjera, kako bi oni koji su zloupotrijebili podržavljenu imovinu, bili kažnjeni.

Nedugo nakon što je preuzeo dužnost velikog župana u Banja Luci, Dragan Hadrović je primio upravitelja zadruge »Napredak«, koja je u međuvremenu vodila brigu oko podržavljene srpske i židovske imovine. Upravitelj je tom prigodom velikom županu podnio izvještaj o stanju te imovine.¹⁷⁸ Što je rečeno tijekom navedenog sastanka i što je točno u vezi s podržavljenom imovinom ustanovio Hadrović, nije mi poznato. No kasnije, krajem 1942. godine, njegovi protivnici će mu među ostalim zamjeriti što je, neposredno nakon dolaska u Banja Luku, ustvrdio da su »katolici pljačkaši« i da su državu oštetili za 300, odnosno, čak 500 milijuna kuna.¹⁷⁹

U listopadu 1942. godine Viktor Gutić će, u pismu upućenom Marku Došenu, predsjedniku Hrvatskog državnog sabora, žaleći se na Hadrovića, opisati kako je njegov brat, Blaž Gutić, sredinom kolovoza te godine, uhićen i odveden u Zagreb. Redarstvo je tada izvršilo i pretres njegove kuće. Nakon toga je »Hadrovićeva klika« proširila po Banja Luci glasine da je tijekom pretresa kod Blaža Gutića pronađeno »17 kila zlata, dvije kante novaca, jorgani puni hiljadarki«. No, Viktor Gutić je u svome pismu zaključio da je sve navedeno laž, te da je njegov brat ostao »siromah« koji u Banja Luci raspolaže samo trafikom i papirnicom, a nakon uhićenja i odvođenja u Zagreb, više se nije mogao baviti ni vođenjem tih dućana.¹⁸⁰

Još u prosincu 1941. Povjerenstvo pukovnika Mraka odredilo je da do 1. siječnja 1942. mora biti ispražnjena zgrada na banjolučkom Trgu 10. travnja 1941. u kojoj je stanovao Viktor Gutić, budući da je po nalogu poglavnika ta zgrada određena za časnički dom. No, zatim je u Zagrebu ipak odlučeno da se navedeno ne provede.¹⁸¹

¹⁷⁷ Ustaški stožer za Bosansku Krajinu, *Studija Milana Vukmanovića i izbor iz grade*, 145-147.

¹⁷⁸ »Posjeti kod velikog župana«, *Ustaški glas*, br. 9, 26. srpnja 1942., 2.

¹⁷⁹ HR-HDA-211, Predsjednički spisi, Broj: 333/1942., Broj: 425/1942.

¹⁸⁰ HR-HDA-211, Predsjednički spisi, Broj: 333/1942.

¹⁸¹ HR-HDA-223, Broj: 415/1942., I. A.

Viktor Gutić će se na pitanje navedene zgrade osvrnuti u svome pismu Došenu, žaleći se da je Hadrović obratio pažnju na njegovu banjolučku vilu, objekt koji je bio u vlasništvu nekog Židova, a zatim je podržavljen i u njega se uselio Gutić. Dok je Hadrović tvrdio da je riječ o raskošnom objektu koji Gutić zapravo ne koristi, ovaj je u pismu objašnjavao da je za njega uredno plaćao najam, koji je objektivno bio previsok. Kad je riječ o određenim, luksuzno uređenim prostorima u tom objektu, Gutić je objasnio da su to prostorije u koje je trebao biti smješten Ante Pavelić prilikom posjete Banja Luci. Iste su prostorije za smještaj koristili i drugi visoki dužnosnici NDH kad su bili u tom gradu. U navedenom objektu bio je i stan u kojem je živjela Gutićeva majka Katarina. Gutić je ustrajavao na tome da nije izvršio nikakvu zloupotrebu, da je uredno plaćao najamninu za navedeni objekt i da on osobno ne posjeduje »ni kokošinjca«. ¹⁸²

Nešto kasnije Hadrović je odredio da se Katarina Gutić iseli iz navedenog objekta. Viktor Gutić je vjerojatno za to saznao i pokušao je spriječiti iseljenuje intervencijom središnjih redarstvenih vlasti u Zagrebu. Župskoj redarstvenoj oblasti u Banja Luci iz Zagreba je zaista stigla zabrana da provede deložaciju Katarine Gutić. Zatim je Hadrović, koristeći činjenicu da je u tom trenutku obnašao i dužnost općeg opunomoćenika Vlade NDH u Banja Luci, pisanim nalogom odredio da se deložacija ipak provede. ¹⁸³ Nakon toga, Gutićeva se majka preselila kod svoga zeta, gospodina Mandrovića. ¹⁸⁴

Navedeni podatci pokazuju kako je »ustaška revolucija« ne samo uspostavila novi poredak i u sklopu njega pokrenula obračun s »nepodobnim« skupinama stanovništva, nego i to kako su pojedinci takvo stanje koristili da bi došli do osobne dobiti. To je bio slučaj i s braćom Gutić u Banja Luci, i s njihovim rođakom Matkom Petričevićem u Kotor Varošu.

»Katolička« kritika velikog župana Hadrovića

Nakon opisanih događaja, kod visokih vlasti u Zagrebu počele su se redati žalbe protiv velikog župana Hadrovića.

Fra Kruno Brkić, tajnik banjolučkog biskupa Joze Garića, uputio je krajem rujna 1942. pismo Josipu Balenu, velikom županu pri Županstvu pri Polglavniku. Sredinom kolovoza iste godine fra Brkić je posjetio Zagreb i bio kod Viktora Gutića, koji je telefonom razgovarao s Balenom, pitajući ga mo-

¹⁸² HR-HDA-211, Predsjednički spisi, Broj: 333/1942.

¹⁸³ HR-HDA-1549, I-92/16, Brzovjaka Taj. Broj: 3314/1942. Dr. Gromes 11. XII. [1942.] iz Banja Luke javlja zapovjedniku UNS-a i glavnom ravnatelju za javni red i sigurnost.

¹⁸⁴ HR-HDA-1549, I-92/18, Brzovjaka V. T. Broj: 76/1942. Upravitelj redarstva dr. Gromes 13. 12. [1942.] javlja glavnom ravnatelju za javni red i sigurnost g. Crvenkoviću.

že li primiti Brkića. Balen je odgovorio pozitivno. No, kada je fra Brkić došao kod Balena, morao je čekati više od sata, da bi mu konačno bilo rečeno da ga ovaj ne može primiti. Sredinom rujna 1942. fra Brkić je ponovo posjetio Zagreb, ali ga Balen opet nije mogao primiti.¹⁸⁵

Nakon toga, fra Brkić je u pismu naveo da ima spoznaje kako je u Zagrebu, čak i na »najvišem mjestu«, dakle kod Ante Pavelića, »ožigosan« kao glavni krivac za razdor između katolika i muslimana u Banja Luci, zbog čega je Balen odbio susret s »mojom malenkosti«. Tada su u Zagrebu kolale fotografije na kojima je fra Brkić bio snimljen zajedno s visokim jugoslavenskim činovnicima, oficirima i pravoslavnim svećenicima, u vrijeme pružanja potpore prevratu, izvršenom u Beogradu 27. ožujka 1941., kojim je oborena vlada Cvetković-Maček nakon što je pristupila Trojnom paktu. Navedene fotografije trebale su biti dokaz da je fra Brkić »srbofil«. Nasuprot tim tvrdnjama, fra Brkić je u pismu Balenu iznio da je za vrijeme Jugoslavije bio meta progona vlasti. Štoviše, ako se dokaže da je ikada zatajio svoje hrvatstvo, izrazio je spremnost da bude upućen u sabirni logor. Fra Brkić je istaknuo kako je, za vrijeme Jugoslavije, bio povezan i s braćom Gutić:

*Izvolite upitati braću Gutiće, koji su bili u ovim krajevima nosioci ustaške ideje i organizatori ustaškog pokreta, da li su oni u najtežim vremenima mogli meni sve povjeriti i da li su u meni našli potporu za svaku našu akciju.*¹⁸⁶

Fra Brkić je, osim toga, naveo u pismu da je Dragan Hadrović u Banja Luku stigao sa »zlim predrasudama« o njemu, izjavivši da će ga »izbjegavati«. Hadrović je u tom zaista bio dosljedan, zabranivši fra Brkiću pristup zgradi Velike župe Sana i Luka, iako su se u njoj nalazili i drugi uredi koji nisu bili u njezinom sastavu. Fra Brkić je zaključio da takav postupak, osim njega osobno, pogađa i biskupa Garića, za kojega je Hadrović pred muslimanima više puta izjavio da je njihov »veliki neprijatelj«. Takvi postupci, objasnio je fra Brkić, izazvali su nezadovoljstvo »našega katoličkog svijeta«.¹⁸⁷

Fra Brkić je u svome pismu odlučio nabrojiti zamjerke na račun Hadrovića, tako da se »čuje i druga strana«. Među ostalim je naveo da je Hadrović, nakon dolaska u Banja Luku, izjavljivao kako ima »posebnu misiju i posebne ovlasti«, kako bi popravio odnose između katolika i muslimana. No, fra Brkić je ocijenio da Hadrović u tome nije bio uspješan, jer je svojim ponašanjem u potpunosti stao na stranu muslimana, čime je odbio katolike. Iako je

¹⁸⁵ HR-HDA-211, Predsjednički spisi, Broj: 333/1942.

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Isto.

Hadrović na taj način pridobio muslimane za sebe, fra Brkić je duboko sumnjao da ih je pridobio za ustaški pokret i NDH.¹⁸⁸

Hadrović je, naveo je u svome pismu fra Brkić, uvijek bio u društvu muslimana i to »demonstrativno onih« koji su »najzagriženiji protivnici nas katolika«. Osim što je iz Banja Luke protjerao braću Gutić, Hadrović je krenuo i u obračun s njihovim suradnicima. Fra Brkić pritom nije propustio spomenuti da je zlonamjernom progono izložen i Matko Petričević iz Kotor Varoša. Usto je u pismu priznao da su braća Gutić, nesumnjivo, činili i »pogrješke«, ali obračun s njima, koji provodi Hadrović, zapravo predstavlja uništavanje ustaškog pokreta na banjolučkom području.¹⁸⁹

Fra Brkić je također napisao da je Hadrović, navodno, obećao predstavnicima četnika, kako će ispraviti »sve nepravde« koje su učinjene njima, odnosno pravoslavicima. Navodno im je rekao da će im izručiti i fra Miroslava-Tomislava Filipovića, neka ga četnici osude na smrt. Nadalje, kad je Hadrović, jednom prilikom, zajedno s podžupanom Ahmedom Krupićem i još jednim čovjekom, prolazio pored samostana Petričevac, taj ga je čovjek upitao hoće li posjetiti samostan, a Hadrović je odgovorio da to neće učiniti, na što se podžupan Krupić »zlobno nasmijao«.¹⁹⁰

Iako fra Brkić u svom pismu nije naveo uzroke Hadrovićeve netrpeljivosti prema fra Filipoviću i samostanu Petričevac, oni su, nedvojbeno, bili povezani s događajima iz veljače 1942., kada je II. Poglavnikova tjelesna bojna, s čijim je pripadnicima bio i fra Filipović, izvršila masakr srpskog stanovništva u Drakuliću i selima u blizini samostana Petričevac. Štoviše, neki izvori iz 1944. godine govore da se fra Brkića također smatralo »duhovnim začetnikom« tih događaja.¹⁹¹

U svome pismu fra Brkić se osvrnuo i na djelovanje Povjerenstva pukovnika Mraka, zaključivši da ni ono nije moglo naći dokaze protiv braće Gutić, a dao je i svoje mišljenje o predstavi banjolučkih muslimana iz studenoga prethodne godine:

Na tužakanje i inzistiranje muslimana, došlo je koncem prošle godine specialno povjerenstvo sa velikim ovlastima, da ispita rad braće Gutića i njihovih suradnika. Rezultati istrage ovoga povjerenstva Vama su, Gospodine Veliki Župane, bolje poznati nego meni. Hajkom na bra-

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ Isto.

¹⁹⁰ Isto.

¹⁹¹ Fra Josip MARKUŠIĆ, *Ratne zabilješke 1941.—1945.*, Priredio, komentare i bilješke napisao, latinske dijelove preveo te dokumente izabrao Jozo Džambo, Jajce-Sarajevo-Zagreb, Synopsis, Franjevački samostan sv. Luke, 2019., 400.

ću Gutiće i njihovu okolinu htjelo se prikriti vlastita nedjela i za njih baciti krivnju na Gutiće. U istom cilju sastavljen je i memorandum banjalučkih muslimana, upravljen »njihovim predstavnicima u vladi NDH« ili kako ih obično nazivaju banjalučke rezolucije. One su pune invektiva proti katolika i katoličke Crkve kao takove.¹⁹²

Fra Brkić je zaključio da je osobno, kao dio »katoličke inteligencije«, svjestan povijesnog antagonizma između katolika i muslimana, koji sigurno neće razriješiti veliki župan Hadrović. S muslimanima se u NDH mora zajedno živjeti, kako bi se opstalo, pa se pritom treba i žrtvovati, ali, zaključio je fra Brkić, ipak »sve ima svoje granice«. I veliki župani Aleman i Gvozdić također su »favorizirali« muslimane, ali barem nisu ponižavali i prezirali katolike. Hadrović je učinio i ovo posljednje, što osjeća ne samo katolička inteligencija, nego i običan narod.¹⁹³

U rujnu 1942. katolički svećenik Augustin Juretić dostavio je Poslanstvu Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj Stolici izvješće o stanju u Hrvatskoj. U njemu je, među brojnim drugim informacijama, spomenuto da je Viktor Gutić pao u »nemilost« vladajućih krugova u NDH. Gutić navodno izjavljuje da je pogriješio zato što je 1941. godine, dok je bio na vlasti u Banja Luci, »klao Srbe«, budući da je u međuvremenu shvatio da je trebao »klati muslimane«.¹⁹⁴

Nešto kasnije, 8. listopada 1942., Viktor Gutić uputio je pismo Marku Došenu, predsjedniku Hrvatskog državnog sabora, kako bi ga »pravilno i istinito« obavijestio o stanju u Banja Luci. Prema Gutićevom mišljenju »zlo« u Banja Luci započelo je nakon što je za upravitelja ustaškog redarstva u tom gradu postavljen Ozren Kvaternik, »nedorastao momčić«, koji je u Zagreb slao »lažne i nepovoljne izvještaje« o Gutiću, njegovom bratu Blažu i njihovim suradnicima. No, ti su podatci naišli na odjek, zbog čega je nakon četiri mjeseca, požalio se u pismu Viktor Gutić, morao napustiti Banja Luku, a nešto kasnije i njegov je brat Blaž uklonjen s dužnosti ravnatelja redarstva.¹⁹⁵

Nakon toga dužnost velikog župana u Banja Luci preuzeo je Ladislav Aleman, bivši austrougarski časnik, izvučen iz »ropotarnice«. Zbog njegove nesposobnosti, kao i nesposobnosti svih drugih koji su vodili redarstvene poslove i ustaški pokret, »ološ« koji se dotad skrivao po »mišjim rupama«, mogao je stupiti u akciju. Tako se Banja Luku pretvorilo u »partizanski grad«, odnos-

¹⁹² HR-HDA-211, Predsjednički spisi, Broj: 333/1942.

¹⁹³ Isto.

¹⁹⁴ Ljubo BOBAN, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941—1943., Izvještaji informatora o prilikama u Hrvatskoj*, Zagreb, Globus, 1985., 166.

¹⁹⁵ HR-HDA-211, Predsjednički spisi, Broj: 333/1942.

no središte iz kojeg su na različite načine pomagani partizani u okolici Banja Luke.¹⁹⁶

Alemana je na dužnosti velikog župana zamijenio Petar Gvozdić, kojeg je u svome pismu Gutić opisao u pozitivnim crtama. Ali to nije bilo pravo banjolučkoj »klicki«, pa je Gvozdić nakon par mjeseci morao otići, da bi na njegovo mjesto stigao Hadrović. On je nastupio kao osoba koja ima široka ovlaštenja Ante Pavelića, izjavljujući da mu je poseban zadatak uništiti ugled i utjecaj braće Gutić. Usto je Hadrović bio veoma nekorektan prema banjolučkom biskupu Gariću. Gutić je u pismu ocijenio da je Garić gotovo jedini biskup u NDH koji je prihvatio ustaški pokret, ali je zbog nekorektnog Hadrovićeva držanja odlučio prekinuti sve veze s vlastima, tako dugo dok je Hadrović u Banja Luci.¹⁹⁷

Nakon toga, nastavio je u pismu Gutić, Hadrović je počeo progoniti njegovog suradnika i »staroga ustaškoga borca« Vilka Butorca, kojeg je, zbog određenih optužbi koje je Gutić smatrao neutemeljenima, na kraće vrijeme dao i pritvoriti. Budući da se Gutić u to vrijeme nalazio u Banja Luci, odlučio je posjetiti Butorca. Zbog činjenice da je to učinio te zato što je, povodom formiranja nove gradske uprave, izjavio da banjolučki Hrvati katolici ne mogu surađivati s Hadrovićem, izbačen je iz državne službe.¹⁹⁸

Gutić je, nadalje, u svome pismu Došenu, naveo da je Hadrović, shvativši kako se s Vilkom Butorcem ne može obračunati na zakonit način, odlučio da će ga uništiti materijalno. Tako je gradska aprovizacija u Banja Luci prekinula suradnju s Butorcem, koji je dotad osiguravao opskrbu stanovništva šećerom. Nakon toga Hadrović je, u suradnji s Namikom Kulenovićem, »zloglasnim tajnikom« Džafera Kulenovića, preko Predsjedništva Vlade NDH, intervenirao kako bi se Butorcu oduzelo i zastupništvo prodaje piva.¹⁹⁹

Poslije svih navedenih žalbi, Gutić je u pismu Došenu dao i svoje mišljenje o odnosima katolika i muslimana. Naglasio je da smatra kako između širokih slojeva tih dviju zajednica ne postoji raskol, nego taj odnos kvari nekoliko »begova« i »prišipetlji« Džafera Kulenovića i Hilmije Bešlagića. Stvarni raskol, koji će biti teško prevladati, nastao je tek dolaskom Hadrovića u Banja Luku, zato što je Hadrović svojim postupcima nanio uvrede katolicima — najbliži su mu suradnici podžupan Ahmed Krupić, zet Džafera Kulenovića, a tajnik mu je Radovan Kesić, »prekršteni pravoslavac«. Gutić je, osim to-

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ Isto.

¹⁹⁸ Isto.

¹⁹⁹ Isto.

ga, kao osobu koja ima snažan utjecaj na Hadrovića, spomenuto i Banjolučanku Ifaket Salihagić.²⁰⁰

Gutić je u svome pismu objasnio da on, kao ustaški prvoborac, nije »političko dijete«, te da mu je jasna potreba suradnje s muslimanima. Uostalom i osobno je, još za vrijeme Jugoslavije, surađivao s »poštenim« muslimanskim elementom, a to je nastavio i nakon što je postao ustaški stožernik u Banja Luci. No, ta suradnja ne može se ostvariti s onim muslimanima s kojima se to trenutno pokušava postići. Gutić je svoje pismo završio pesimističnim tonom, navodeći da su sve njegove godine ustaške borbe bile uzaludne. Kad je konačno zatražio da mu se dodijeli putovnica, kako bi mogao otići u Njemačku, gdje se trebao liječiti, i taj mu je zahtjev odbijen.²⁰¹

U trenutku kada je pisao ovo pismo, Gutić je, može se reći, bio »porazen«. Njegovo bi se pismo moglo čak tumačiti kao molba Došenu da mu se omogući da ipak dobije putovnicu, kako bi mogao otputovati u Njemačku.

Sredinom prosinca 1942. godine, Marku Došenu pismo je uputio i banjolučki biskup Jozo Garić. Na temelju svega dosad navedenog, ne treba posebno naglašavati da je između biskupa i Hadrovića vladalo neprijateljstvo. Zapravo je Hadrović, nedugo nakon nastupa na dužnost velikog župana u Banja Luci, posjetio i biskupa Garića, kao uostalom i banjolučkog muftiju Hamida Softića,²⁰² no čini se da je to ujedno bio i posljednji susret velikog župana i biskupa.

Pismo koje je biskup Garić uputio Došenu, u brojnim je točkama bilo identično prethodno opširno prepričanim pismima njegovog tajnika fra Brkića i Viktora Gutića. U vezi s predstavkom banjolučkih muslimana iz studenog 1941., biskup Garić je u pismu zaključio da je bila riječ o pamfletu punom »paklenih kleveta i mržnje« prema Katoličkoj crkvi. Zaista je tijekom 1941. godine bilo »raznih zla«, kako je Garić opisao nasilje NDH nad Srbima, ali predstavnica nije bila sastavljena s namjerom da se tome stane na kraj, već zato da muslimani prebace na katolike odgovornost za vlastite »grijehe i zločine« i tako se »operu« pred Srbima. U toj predstavi govorilo se o nasilju nad Srbima, ali nije spomenuto da su ga počinili i muslimani. Biskup Garić naveo je kako su upravo muslimani sudjelovali u »krvoproliću«, u cijelom nizu kotara u Bosanskoj krajini, posebice u kotaru Cazin.²⁰³

Upravo su katolici i katolički svećenici štitali pravoslavno stanovništvo pred nasiljem tih muslimana, prije nego su pokrenuti prelasci na katoličku

²⁰⁰ Isto.

²⁰¹ Isto.

²⁰² »Posjet velikog župana«, *Ustaški glas*, br. 8, 22. srpnja 1942., 3.

²⁰³ HR-HDA-211, Predsjednički spisi, Broj: 425/1942.

vjeru. Biskup Garić je pokušao dokazati nelojalnost potpisnika predstavke, navodeći da je njima bilo važno da se za predstavku sazna i u Beogradu. Također je smatrao »simptomatičnim« da predstavka nije sastavljena za vrijeme trajanja »nasilja i pokolja« nad pravoslavicima, nego tek nakon nekoliko mjeseci, kada je zaustavljeno njemačko napredovanje u Sovjetskom Savezu.²⁰⁴

Biskup Garić je podsjetio i na to kako je Ante Pavelić, krajem lipnja 1941. godine, donio izvanrednu zakonsku odredbu i zapovijed kojom je naredio da treba staviti pred prijeki sud svakoga tko izvrši bilo kakvo nasilje nad životom i imovinom bilo kojeg državljanina ili pripadnika NDH. Nakon toga, biskupov se tajnik susreo s Munirom Šahinovićem Ekremovim, tada ravnateljem Ureda potpredsjedništva Vlade NDH u Banja Luci. Navodno je Šahinović Ekremov, u vezi sa spomenutom Pavelićevom odredbom, komentirao da su »zakasnili«, budući da je prije njezine objave trebalo poklati »bar polovicu« Srba, na što se biskupov tajnik zgrozio.²⁰⁵

No, nastavio je u svome pismu biskup Garić, kada su vlasti NDH, tijekom 1942. godine, sklopile sporazum s četnicima, muslimani su bili protiv toga. Halid Džinić, kasnije načelnik Banja Luke, razgovarao je o tome s biskupovim tajnikom i bio ogorčen zbog sporazuma s četnicima. Nato mu je tajnik ironično odgovorio kako nema mjesta nezadovoljstvu, budući da je zapravo riječ o provođenju zahtjeva predstavke banjolučkih muslimana iz studenog 1941. Tajnik je Džiniću kazao da bi se potpisnici banjolučke predstavke zapravo trebali veseliti što je došlo do sporazuma s četnicima.²⁰⁶

Biskup Garić je, osim toga, u svome pismu naveo da muslimanima treba osigurati sva prava, ali ne može se prihvatiti da ih se favorizira na štetu »našega naroda«. Ipak se čini upravo to, pri čemu su progону izložena i braća Gutić, »prvoborci ustaškog pokreta«.²⁰⁷

I dok se katolici bore i stradavaju za NDH, muslimani izbjegavaju vojnu obvezu, sklanjajući se u gradove i baveći krijumčarenjem, što stvara ogorčenje među katoličkim stanovništvom. Zato među katolicima i muslimanima postoji razdor u svim mjestima gdje zajedno žive. Ipak se smatra, napisao je u svome pismu biskup Garić, da je stanje u tom pogledu najgore upravo u Banja Luci. Odgovornost za to pripisana je katolicima, zbog čega se počelo »eksperimentirati«, pa je nakon uklanjanja Gutića u Banja Luku stigao Aleman, koji je kao veliki župan bio pod utjecajem podžupana Ahmeda Krupića. Očito je i biskup Garić poduzeo određene mjere kako bi Aleman bio

²⁰⁴ Isto.

²⁰⁵ Isto.

²⁰⁶ Isto.

²⁰⁷ Isto.

uklonjen iz Banja Luke, budući da je u svome pismu napisao »tražili smo da ga se makne«. Na njegovo mjesto došao je Petar Gvozdić. Budući da je u Banja Luci zatekao brojne muslimanske izbjeglice, htio je uvesti red u organizaciji skrbi za njih i ustanoviti bi li se neke od njih moglo vratiti kućama:

Nije zatekao nikakova odbora za izbjeglice, nego je svu brigu oko njih vodila neka muslimanska, posve emancipirana žena, koja je dvojicu muževa ostavila, neka Ifakat [Ifaket] Salihagić. Ona je raspolagala milijunima državnog novca i trošila ga po svom nahodjenju. G. Dr. Gvozdić nije mogao to trpiti, pa je izabrao odbor od najviđenijih građana, koji će pod njegovim nadzorom i po njegovim uputama voditi brigu za izbjeglice. Tražio je od Salihagićeke račune o potrošenom državnom novcu. Kad ih nije mogla položiti, otvorila je kampanju sa bratom g. Ministra Bešlagića i ostalim begovatom proti Dra Gvozdića i brzo mu zavrnila vratom. On je morao otići, a da nije tako rekuć ni stolice zagrijao.²⁰⁸

Nakon toga, nastavio je biskup Garić, muslimani su našli osobu koja će biti novi veliki župan i koja će »igrati po njihovu taktu«. Ta je osoba bio Hadrović, koji se tijekom susreta s Garićem ponio »drsko«, nakon čega je Garić odlučio prekinuti sve veze s njim.²⁰⁹

Biskup Garić zatim je ponovio da je Hadrović krenuo u obračun s braćom Gutić i njihovim suradnicima, pa tako i Matkom Petričevićem. Biskup je opisao Petričevića kao jednog od najboljih »naših ljudi« u Kotor Varošu, no Hadrović je protiv njega pokrenuo kazneni postupak. U međuvremenu su Petričevića ubili partizani, pa nije mogao, zaključio je biskup Garić, dokazati pred sudom neutemeljenost tih optužbi.²¹⁰

Garić je nastavio da je svjestan da Hadrović ima potporu Džafera Kulenovića i Hilmije Bešlagića, ali je Došenu postavio pitanje je li primjereno da takva osoba bude veliki župan u Banja Luci. Zbog svega navedenog i Garić i njegov tajnik žalili su se visokim dužnosnicima u Zagrebu, a u vezi s tim Garić je nešto ranije pisao i osobno Anti Paveliću, dok je od Došena, kao predsjednika Hrvatskog državnog sabora, tražio da o opisanom obavijesti one koji su mjerodavni:

Učinio sam dakle sve, što se moglo. Ako će ga [Hadrovića] i dalje trpiti na ovom mjestu, onda znamo, na čemu smo. Onda su muslimani zaista srž i cvijet hrvatskoga naroda, a mi smo građani drugoga reda.²¹¹

²⁰⁸ Isto.

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ Isto.

²¹¹ Isto.

Sva tri pisma, Garićevog tajnika Brkića, Viktora Gutića, a zatim i biskupa Garića, bila su slična u sadržaju i oštrim kritikama Hadrovića. Dok se u tim pismima ponavljalo da Hadrović djeluje kao predstavnik Džafera Kulenovića i Hilmije Bešlagića, oni koji su ih pisali nisu se usudili zaključiti ono što je bilo očito, odnosno, da je Ante Pavelić davao potporu tim muslimanskim predstavnicima u Vladi NDH, a time i Hadroviću.

Kritike na račun Hadrovića nastavit će se i kasnije, ali u međuvremenu je došlo do važne promjene u odnosu Nijemaca prema NDH. Krajem 1942. i početkom 1943. njemačka vojska u cijelosti će preuzeti operativno zapovjedništvo nad postrojbama NDH, a na operativnom području njemačke vojske podređene su joj i upravne vlasti NDH. Osim toga, Nijemci su tijekom 1943. u NDH počeli uspostavljati i svoju posebnu redarstvenu organizaciju.²¹² Navedenim mjerama vrhovništvo NDH bit će znatno suženo i sustavno podređeno njemačkoj vojsci.

U okolnostima opisanih promjena, u Banja Luci je 2. srpnja 1943. sastavljeno izvješće koje je upućeno u Zagreb. Nije jasno tko ga je sastavio, ali u njemu je sa zabrinutošću opisana vlast koju su u Bosni zadobili predstavnici različitih njemačkih vojnih, redarstvenih i obavještajnih institucija. Pritom je izraženo žaljenje što Nijemci zapravo surađuju s onim elementima koji su protivnici NDH te samoga Njemačkog Reicha. Zatim je izvješće, znakovito, prešlo na kritiku »perfidnih feudalaca«:

*(...) koje vodi ministar Simovićeve vlade, anacionalni Džaferbeg Kulenović, sada podpredsjednik vlade u Zagrebu, koji još ni danas nije bar formalno prekinuo sa bivšom beogradskom vladom, a u duši to nije još ni pomislio.*²¹³

U istom je izvješću opisano kako je SS-Standartenführer Hans Georg Egersdorff, upravitelj njemačke redarstvene organizacije u Banja Luci, preuzeo cjelokupnu redarstvenu vlast u gradu, pri čemu je zapao u »najgore« društvo »intranigata«, odnosno velikog župana Hadrovića, upravitelja redarstva Gromesa, kao i Hakije Bešlagića. U izvješću je spomenut i banjolučki načelnik Halid Džinić, za kojeg je navedeno da je »anglofil«. Zbog svih tih događaja pojedini banjolučki Hrvati izjavljuju da više uopće ne osjećaju da žive u NDH, te da strahuju od »zla« koje će učiniti Nijemci i Hadrović.²¹⁴

²¹² N. BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.—1945.*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2003., 288-301.

²¹³ HR-HDA-211, Predsjednički spisi, Broj: 646/1943.

²¹⁴ Isto.

Manje od tjedan dana nakon što je u Banja Luci sastavljeno ovo izvješće, bit će izvršen atentat na velikog župana Hadrovića.

Atentat na velikog župana Dragana Hadrovića

Znakovit je i dopis koji je general Rudolf Lütters, zapovjednik njemačkih četa u Hrvatskoj, 6. lipnja 1943. godine uputio generalu Edmundu Glaise von Horstenauu, njemačkom opunomoćenom generalu u Zagrebu. U njemu se Lütters nepovoljno izrazio o vlastima NDH, odnosno ustašama, ocjenjujući da je s te strane prisutno sektaštvo koje njemačkoj vojsci otežava djelovanje. Lütters je kao primjer takvog stanja naveo informaciju da bi veliki župan Hadrović trebao biti smijenjen, a na njegovo mjesto došao bi Viktor Gutić. Lütters je ocijenio da je Hadrović djelovao pozitivno i da ima puno povjerenje njemačke vojske, kao i svih dijelova stanovništva. Nasuprot tome, Gutić je poznat kao osoba odgovorna za ubojstva pravoslavnog stanovništva, pri čemu je Lütters mislio na događaje iz 1941. godine, tražeći od Glaise von Horstenaua da u vezi s navedenim intervenira kod vlasti NDH u Zagrebu. Također je upozorio da njemačka vojska neće prihvatiti da na njezinom operativnom području djeluju osobe »zločinačke prirode«, poput Viktora Gutića.²¹⁵

U svjetlu događaja koji će ubrzo uslijediti, ovaj dopis generala Lüttersa, odnosno informacija o navodnom povratku Gutića na vlast u Banja Luci, pokazat će se znakovitim.

Prema podacima redarstvenih vlasti NDH, stanoviti Meša, zaposlen u jednom automobilskom prijevoznom poduzeću u Banja Luci, predao je 8. srpnja 1943., u večernjim satima, redarstveniku koji je čuvao Hadrovićev stan, zamotak poslan velikom županu. Meša je tvrdio da je zamotak dobio od jednog nepoznatog čovjeka u Okučanima, koji ga je zamolio da ga dostavi Hadroviću. Nedugo nakon što je redarstvenik predao zamotak Hadroviću, došlo je do eksplozije u kojoj je veliki župan poginuo.²¹⁶

U vezi s atentatom na Hadrovića, MUP NDH izdao je priopćenje:

Ministarstvo unutarnjih poslova saobćuje tužnu viest, da je dana 8. srpnja oko osam i pol sati na večer od podmukle, neprijateljske i zločinačke ruke poginuo u Banjoj Luci Veliki župan Velike župe Sana i Luke dr Dragan Hadrović, vršeći savjestno, vjerno i požrtvovno povjerenju mu dužnost prema hrvatskom narodu, Poglavniku i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Neprijatelji hrvatskog naroda i Nezavisne Države

²¹⁵ HR-HDA-1450, svitak D-88, snimke 1188-1189, Deutscher Bevollm. General in Kroatien, Nr. 01115/43 g. Kds, Abt. II a.

²¹⁶ Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Broj dokumenta 1933, Podatci o ubojstvu Velikog župana Hadrovića. Broj: 255., dana 13. VII. 1943. dostavlja slijedeće.

*Hrvatske laćajući se u oćaju ovakovih podmuklih sredstava nadaju se, da će oslabiti duh hrvatskog naroda i da će njegove borce u koje hrvatski narod ima povjerenje uzkolebati u njihovom radu za dobro naroda i drćžave. Ovakva će odvratna zloćinstva naprotiv samo ubrzati propast svih onih, koji u slućžbi židovsko-boljševićke Moskve ili anglo-saskih plutokrata, sudjeluju u napadajima na hrvatski narod i njegovu drćžavu. Najstroća iztraga već je u toku.*²¹⁷

No, što je »najstroća« istraga utvrdila, pregledani izvori ne govore. Po svemu sudeći, na kraju nije bilo nikakvog slućžbenog odgovora vlasti NDH na to tko je izvršio atentat na Hadrovića.

Banjolućčko *Novo doba* je u svojim izdanjima od 10. i 17. srpnja 1943. godine, u nizu tekstova s najvećim poštovanjem pisalo o Hadroviću, te je opširno opisan njegov ispraćaj iz Banja Luke. Njegovo tijelo odvezeno je u Veliku Goricu i tamo pokopano. *Novo doba* je pisalo da Banja Luka nikome prije nije priredila tako dostojanstvenu sahranu, odnosno ispraćaj.²¹⁸ Zaista, i dr. Dušan Lukać, pišući 1968. o Narodnooslobodilaćkom pokretu u Banja Luci, navodi da je ispraćaj Hadrovića bio masovan i da su mu prisustvovali Banjoluććani »svih vjera i nacionalnih pripadnosti«.²¹⁹

Ante Pavelić uputio je ministra unutarnjih poslova Andriju Artukovića, da u njegovo ime supruzi pokojnog Hadrovića izrazi duboku sućut.²²⁰

No, tko je izvršio atentat na Hadrovića? Više izvora daje naslutiti da je veliki ųupan pao kao ųrtva onih osoba u vlastima NDH kojima njegovo djelovanje nije odgovaralo.

Banjoluććki Odbor za sahranu velikog ųupana Hadrovića, u svome proglašu javnosti, meću ostalim je naveo da je pao kao ųrtva onih koji »nisu mogli shvatiti velićinu njegove duše i znaćaj njegovog djela«.²²¹ Prema podacima koji su kasnije dostavljeni redarstvenim vlastima u Zagrebu, Vladimir ųipuš, glavni ravnatelj za unutarnju upravu u MUP-u NDH, koji je prisustvovao ispraćaju Hadrovića iz Banja Luke, zahtijevao je da se ovakva formulacija izbaci. No, Hadrovićev tajnik, Radovan Kešić, to je odbio.²²²

²¹⁷ † Dr. Dragan pl. Hadrović — Veliki ųupan«, *Novo doba*, br. 28, 10. srpnja 1943., 1.

²¹⁸ »Banja Luka i ćitava Hrvatska Krajina odala je dostojnu poćast svome Velikom ųupanu«, *Novo doba*, br. 29, 17. srpnja 1943., 2-3.

²¹⁹ D. LUKAĆ, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji*, 261.

²²⁰ »Poglavnikovu sućut obitelji dr. Dragana pl. Hadrovića«, *Novo doba*, br. 29, 17. srpnja 1943., 3.

²²¹ Proglas Odbora za sahranu dr. Dragana pl. Hadrovića, *Novo doba*, br. 28, 10. srpnja 1943., 3.

²²² HR-HDA-1549, I-51/604-607, Radovan Kešić, tajnik Velike ųupe Sana i Luka, podatci. Broj 90. dana 16. XI. 1943. dostavlja sljedeće.

U govoru, koji je povodom ispraćaja Hadrovića iz Banja Luke održao načelnik Halid Džinić, također je bilo formulacija koje su mogle ukazivati na to da ga je smatrao osobom koja je stala na kraj postupcima koji su simbolizirali krug oko braće Gutić:

*Razkrinkao si nesmiljeno i one, koji su htjeli, kiteći se onim što im ne pripada, uvući se u zdrave redove hrvatskog naroda i tako onda podgrizati i rušiti temelje ove sa mnogo žrtava i krvi stečene domovine. I zaista uvodio si red, pomagao si rad, stvarao si uvjerenje u zakonitost (...) potisnuo si i sebičnjake.*²²³

Prema podacima koji su naknadno dostavljeni redarstvenim vlastima NDH, nakon pogibije Hadrovića podžupan Ahmed Krupić i Hadrovićev tajnik Radovan Kesić, pokrenuli su »ogorčenu viku na ustaše«. Prema istim podacima banjolučki načelnik Halid Džinić čak je predao njemačkoj vojsci popis ustaša koje je trebalo strijeljati jer su navodno sudjelovali u atentatu na Hadrovića.²²⁴

Dakle, Hadrovićevi bliski suradnici smatrali su da su za atentat na njega odgovorne određene osobe iz ustaških krugova. Slično je bilo i mišljenje njemačke vojske. General Lütters je 18. srpnja 1943. naveo da su, prema raspoloživim podacima, za atentat na Hadrovića vjerojatno odgovorni »klerikalni« ustaški krugovi.²²⁵ Kasnije, početkom listopada iste godine, general Lütters će u jednom izvješću navesti kako se u »ustaškim krugovima« smatra da je Hadrović morao biti uklonjen.²²⁶

Prema obavještajnim podacima redarstvenih vlasti NDH, s kraja srpnja 1943. godine, jedna osoba je u Zagrebu spomenula Ivanu Terziću, dužnosniku Glavnog ustaškog stana, kako se priča da su Hadrovića ubile ustaše. Nato je Terzić odgovorio da je znao da će se to »saznati.«²²⁷ Ovaj podatak znakovit je ako se uzme u obzir da je upravo Viktor Gutić, još za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, primio Terzića u ustašku organizaciju.²²⁸

²²³ »Banja Luka i čitava Hrvatska Krajina odala je dostojnu počast svome Velikom županu«, *Novo doba*, br. 29, 17. srpnja 1943., 2-3.

²²⁴ HR-HDA-1549, I-51/604-607, Radovan Kesić, tajnik Velike župe Sana i Luka, podatci. Broj 90. dana 16. XI. 1943. dostavlja sljedeće.

²²⁵ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, Tom XII, Knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943., Beograd, Vojnoistorijski institut, 1978., dok. br. 105.

²²⁶ Isto, dok. br. 145.

²²⁷ HR-HDA-1549, I-26/673, Glasine o smrti velikog župana Hadrovića. Broj: 541, dana 21. srpnja 1943. dostavlja.

²²⁸ *Ustaški stožer za Bosansku Krajinu, Studija Milana Vukmanovića i izbor iz grade*, 151.

U Zagrebu su se tijekom kolovoza 1943. širile glasine u vezi s atentatom, koji su neki ustaški časnici pokušali izvršiti nad generalom Ivanom Prpićem, glavarom Glavnog stožera oružanih snaga NDH. Tako se pričalo da je Ante Pavelić htio smaknuti Prpića zato što je bio previše naklonjen Nijemcima, a zbog istog je razloga likvidiran i Dragan Hadrović, koji je postao »njemački čovjek«. ²²⁹ I njemački opunomoćeni general Edmund Glaise von Horstenau, zapisat će, u kontekstu pokušaja atentata na generala Prpića, da je nedugo prije toga ubijen veliki župan Hadrović koji se suprotstavljao ustašama. ²³⁰ Neki izvori iz rujna 1944. također navode da su Hadrovića ubile »ustaše V.[iktora] Gutića«. ²³¹

Svi navedeni podatci i glasine, razumljivo, ne mogu dati konačan odgovor na pitanje tko je organizirao i izvršio atentat na Hadrovića. Može se pretpostaviti da su atentat izvršili oni iz krugova vlasti NDH, odnosno ustaškog pokreta, koji su bili protiv politike što ju je provodio Hadrović.

Pojedinci bliski Hadroviću, postali su nakon njegove smrti meta sumnjičenja i progona. Tako su doušnici redarstvenih vlasti NDH posvetili pozornost njegovom tajniku, Radovanu Kesiću. Sredinom studenog 1943. u jednom doušničkom izvješću navedeno je da se Kesić, kao Srbin, za vrijeme Jugoslavije, na dužnosti državnog službenika u Banja Luci, istaknuo »protuhrvatskim radom«. Nakon proglašenja NDH, budući da su mu i majka i punica bile Hrvatice, odnosno katolkinje, bio je »pošteđen«, a zatim je i sam prešao na katoličku vjeru. Ali, kako je navedeno, to nije bilo iskreno, jer se Kesić i dalje osjećao pravoslavcem. Nakon što je postavljen za velikog župana, Dragan Hadrović je imenovao upravo Kesića svojim tajnikom, nakon čega je ovaj, zajedno s podžupanom Krupićem, postao »zloduh«. Navodno je Kesić opazio da među muslimanima postoji težnja za autonomijom Bosne i Hercegovine, pa je zajedno s Krupićem, koji je bio »oduševljeni komunist«, počeo raditi na tome da odvoji muslimansko stanovništvo od NDH i ustaškog pokreta. Nakon atentata na Hadrovića, Kesić je nastavio sa svojim štetnim radom, koristeći zaštitu podžupana Krupića i Džafera Kulenovića. Zbog svega navedenog, zaključeno je u tom doušničkom izvješću, Kesić zaslužuje najtežu kaznu. No, budući da uživa zaštitu Kulenovića, trebalo bi ga barem prem-

²²⁹ HR-HDA-1549, I-51/484, Viesti u Zagrebu, povodom napadaja na generala Prpića. Broj 83. dana 31. kolovoza 1943. dostavlja slijedeće.

²³⁰ *Ein General im Zwielficht, Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, Band 3: Deutscher Bevollmächtigter General in Kroatien und Zeuge des Untergangs des »Tausendjährigen Reiches«, eingeleitet und herausgegeben von Peter Broucek, Wien-Köln-Graz, Böhlau Verlag, 1988., 273.

²³¹ J. MARKUŠIĆ, *Ratne zabilješke 1941.—1945.*, 400.

jestiti iz Banja Luke, kako ondje više ne bi mogao djelovati protiv državnih probitaka.²³²

Banjolučanka Ifaket Salihagić, koju su Hadrovićevi protivnici, kao što sam naveo, smatrali osobom koja na njega ima velik utjecaj, tijekom 1944. godine otputovala je u Bosansku Gradišku, kako bi nabavila hranu za muslimanske izbjeglice. Ondje su je uhitile ustaše i odvele u logor Stara Gradiška, gdje je ubijena.²³³

Husein Alić — nasljednik velikog župana Hadrovića

Kao što sam prethodno naveo, njemački general Lütters je, početkom lipnja 1943. godine, raspolagao podacima koji govore da bi Dragana Hadrovića trebao zamijeniti Viktor Gutić. Također sam naveo da svi dostupni izvori ukazuju na to da su Hadrovića eliminirali određeni predstavnici struktura NDH.

No, nakon svega navedenog, početkom kolovoza 1943., Ante Pavelić je za novoga velikog župana u Banja Luci odredio Huseina Alića, profesora i ravnatelja Prve muške realne gimnazije u Sarajevu. Alić je za vrijeme Jugoslavije bio narodni zastupnik JMO, te osnivač i istaknuti član Muslimanskog kulturnog društva »Narodna uzdanica«, koje je bilo hrvatski orijentirano. Nakon proglašenja NDH, pristupio je ustaškom pokretu i bio ustaški dužnosnik pri Ustaškom stožeru za Veliku župu Vrhbosna u Sarajevu.²³⁴

Tako je, prvi put nakon proglašenja NDH, za velikog župana u Banja Luci određen jedan musliman. Prema nekim sjećanjima Husein Alić zatekao se po poslu u Zagrebu, kad ga je pozvao Pavelić i rekao mu da će biti novi veliki župan u Banja Luci. Alić to nije bio voljan prihvatiti, moleći Pavelića da ga ne premješta iz Sarajeva gdje mu je »dobro«, ali Pavelić mu je navodno odgovorio: »Carska se ne poriče!«²³⁵

Tako je Alić, 3. kolovoza 1943. godine, stigao u Banja Luku, gdje je već idućeg dana preuzeo dužnost velikog župana.²³⁶ Odmah zatim jedan doušnik redarstvenih vlasti NDH je dojavio:

²³² HR-HDA-1549, I-51/604-607, Radovan Kesić, tajnik Velike župe Sana i Luka, podatci. Broj 90. dana 16. XI. 1943. dostavlja sljedeće.

²³³ Nihad HALILBEGOVIĆ, *Bošnjaci u jasenovačkom logoru*, Sarajevo, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2006., 284-285, 422.

²³⁴ »Prof. Husein Alić«, *Novo doba*, br. 31, 7. kolovoza 1943., 1, 3.

²³⁵ Alija NAMETAK, *Sarajevski nekrologij*, Zürich, Zagreb, Bošnjački institut, Nakladni zavod Globus, 1994., 69-70.

²³⁶ »Veliki župan prof. Husein Alić preuzeo dužnost«, *Novo doba*, br. 31, 7. kolovoza 1943., 4.

16. VII. o. g. odredbom Poglavnika imenovan je profesor Husein Alić, upravitelj I. mužke realne gimnazije u Sarajevu, Velikom Županom, Velike župe Sana i Luka u Banja Luci. To je imenovanje uslijedilo nakon tragične smrti pokojnog župana Dragana pl. Hadrovića, te je izazvalo kod Muslimana dobro raspoloženje da na mjesto velikog župana dolazi Musliman. Izvješće je točno.²³⁷

No, nije trebalo proći puno vremena da doušnici redarstvenih vlasti NDH počnu dostavljati podatke o tome kako muslimani u Banja Luci drže sve razine vlasti i sve važne položaje. Pritom se isticalo da navedeno nije problem sam po sebi, ali je opasnost u tome što su ti muslimani protivnici NDH i ustaškog pokreta. Među ostalim je navedeno kako načelnik Halid Džinić »šikanira Hrvate-katolike i radi protiv države«, dok je podžupan Ahmed Krupić »otvoreni komunist«. Zato je predloženo da ti muslimani, kao nepouzdana, budu premješteni iz Banja Luke, dok bi načelnika Džinića i Gradsko vijeće trebalo razriješiti dužnosti.²³⁸

Ne treba posebno isticati da su ovakve informacije i prijedlozi išli u prilog tome da se poništi ono što je, za vrijeme dok je bio veliki župan u Banja Luci, provodio Dragan Hadrović. S druge strane, navodno je podžupan Ahmed Krupić, tijekom 1944. godine, izradio elaborat koji je uputio Vladi NDH. U njemu je za progone Srba, posebice za ubijanje srpskog stanovništva u Drakuliću i obližnjim selima, početkom 1942. godine, optužio određene krugove Katoličke crkve u Banja Luci, među kojima i fra Krunu Brkića, tajnika banjolučkog biskupa.²³⁹

Završna razmatranja

Nesumnjivo, bilo bi zanimljivo pratiti kako su se događaji u Banja Luci, povezani s ovom temom, odvijali do samoga kraja NDH. Ipak smatram da događaji od 1941. godine, kada je u tom gradu vlast imao Viktor Gutić, do atentata na Dragana Hadrovića, predstavljaju donekle zaokruženu cjelinu. Krajem prosinca 1943. i početkom siječnja 1944. partizani su napali samu Banja Luku. U rujnu 1944. ponovo su napali grad i jedno ga vrijeme držali. Smatram da su u takvim okolnostima vlasti NDH, odnosno njezina Velika župa Sana i Luka, teško mogli vršiti sustavnu vlast.

²³⁷ HR-HDA-1549, I-41/320, Profesor Husein Alić, Veliki Župan. Broj: 1.000., dana 5. VIII. 1943. dostavlja slijedeće.

²³⁸ HR-HDA-1549, I-51/950-952, Obće prilike među činovnicima u Banjoj Luci. Broj 100. dana 15. XI. 1943. dostavlja slijedeće.

²³⁹ J. MARKUŠIĆ, *Ratne zabilježbe 1941.—1945.*, 410, 425.

Događaji opisani u ovome prilogu, koji prikazuju ono što se dešavalo u Banja Luci, nisu bili jedinstveni za NDH. Zapravo, oni imaju sličnosti s događajima u nekim drugim bosanskim gradovima tijekom 1941. i 1942. godine, primjerice sa stanjem u Brčkom. I u tom su gradu predstavnici vlasti NDH i ustaškog pokreta pokrenuli teror protiv srpskog i židovskog stanovništva koji je, dijelom, prešao okvire što ih je u tom smislu zacrtao i namjeravao provesti sam režim. I u Brčkom je bilo onih koji su taj teror iskoristili za samovolju i bogaćenje na račun progonjenih. No, na intervenciju brčanske »čaršije« i Džafera Kulenovića, i u tom je mjestu za kotarskog predstojnika postavljena osoba koja je trebala voditi politiku smirivanja i povlačenja iz prethodnog nasilja.²⁴⁰

Kako je prikazano, slično je bilo i u Banja Luci. Vlasti NDH, u prvim mjesecima svoga djelovanja, vodile su politiku oličenu u Viktoru Gutiću. No, masovni ustanak srpskog stanovništva ubrzo je prisilio te vlasti na pokušaj promjene politike i povlačenje iz prvotnog nasilja, što se očitovalo u djelovanju Povjerenstva pukovnika Mraka.

Poseban je problem bio odnos ustaškog režima, odnosno Ante Pavelića osobno, prema bosanskohercegovačkim muslimanima, kao i spoznaja da ih treba vezati uz NDH i uključiti u hrvatski nacionalni korpus. Nasuprot tomu stajala su trvenja između katolika i muslimana na terenu, u ovom konkretnom slučaju, u Banja Luci. Usto je u Zagrebu trebalo pokazati razumijevanje kada su muslimani, osjetivši nakon srpskog ustanka nesigurnost za vlastitu egzistenciju, kritizirali one postupke vlasti NDH i ustaša koji su doveli do tako masovnog ustanka.

Kakvo je bilo konačno Pavelićevo mišljenje o svemu ovom, teško je reći, ali je očito da je, s jedne strane, podržavao i Džafera Kulenovića i Hilmiju Bešlagića, a istovremeno, nije se htio obračunati s krugovima koje je simbolizirao Viktor Gutić, budući da bi to značilo obračun s onima koji su mu bili osobno lojalni, čineći dio ustaškog pokreta i režima.

Na taj se način, unutar sustava NDH, javljao sukob suprotstavljenih interesa, koji se očitovao u razlikama i sukobima (ali i suradnji) između katolika i muslimana, dok je na drugoj razini dolazio do izražaja u, općenito, različitom odnosu prema stanju i događajima. Tako su unutar ustaškog režima paralelno djelovali i oni koji se nisu ustručavali od nasilja nad srpskim stanovništvom, kao i oni koji su u političkom smislu bili oportunisti, ali su proglašenje NDH iskoristili za zloupotrebe i osobno bogaćenje. A tu su i oni

²⁴⁰ N. BARIĆ, »Brčko: A case study of state terror of the Independent State of Croatia, 1941-1942«, *Terrorism in the Balkans in the 20th and 21st century*, Danuta Gibas-Krzak, ed., Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2018., 80-100.

(primjerice ustaški logornik Husein Muradbegović, pukovnik Ivan Mrak, veliki župan Ladislav Aleman, veliki župan Dragan Hadrović) koji su bili vjerni ustaškom režimu i nisu dovodili u pitanje njegove osnovne postavke, ali su, rekao bih, upravo zato smatrali da samovoljna nasilja, nezakonitosti i sektaštva »ustaške revolucije« u konačnici dovode u pitanje stabilnost NDH i ustaškog režima. Zato su nastojali voditi umjerenu politiku koja je, u određenim razdobljima i određenim okolnostima, zapravo bila i politika vrhova vlasti u Zagrebu.

Nikica Barić

Banja Luka 1941-1942/1943: Shifts within the Authorities of the Independent State of Croatia

The article presents the personal changes within the authorities of the Independent State of Croatia (*Nezavisna Država Hrvatska, NDH*) in the town of Banja Luka in north-western Bosnia. After the Axis attack on Kingdom of Yugoslavia in April 1941 and the proclamation of NDH ruled by Ustasha movement, whole of Bosnia-Herzegovina was incorporated into its territory. Banja Luka was an important centre in north-western Bosnia. The majority of population in that part of Bosnia was made up of Orthodox Serbs, while the rest were Catholic Croats and Moslems. Immediately after the establishment of NDH authority in Banja Luka the main role was played by Viktor Gutić, a pre-war lawyer. Gutić became the head of the ruling Ustasha movement in Banja Luka and north-western Bosnia, but he was also the head of the civilian administration.

New Ustasha regime immediately began with policies directed against the Serbs, ranging from abolishment of their national and religious identity to forced resettlements of certain parts of Serbs to Serbia. The new regime also committed mass killings of parts of Serb population. As a strongman in Banja Luka, Gutić distinguished himself in implementation of such policies.

But in July of 1941 mass uprising of Serbs broke out in north-western Bosnia and it soon brought NDH authorities in a difficult situation. The uprising would gradually develop into two mutually opposed movements, the Partisans led by Communist Party of Yugoslavia and the royalist Chetnik movement.

With the challenge put by mass uprising of Serbs, NDH authorities gradually realized that the arbitrary violence against Serbs, that went even beyond the official anti-Serb measures, backfired. Therefore, NDH introduced certain measures aimed at de-escalation of violence and peaceful efforts to dissuade Serbs from rebellion. This was best seen in the activities of the Committee for the examination and establishment of public safety and order that was established in Banja Luka in late 1941. The committee was headed by Croatian air-force colonel Ivan Mrak and its duty, among others, was to investigate and punish those who committed atrocities against the Serb population, while simultaneously calling Serbs who have rebelled to return to their homes, guaranteeing them safety.

In August of 1941 Viktor Gutić was recalled from his duty in Banja Luka. He formally became a high official in the Ministry of internal affairs, but in fact he was stripped of real authority and removed from Banja Luka.

Position of Moslem community in Banja Luka and north-western Bosnia was also of great importance. According to the Ustasha ideology, Moslems of Bosnia-Herzegovina were integral and equal part of the Croatian nation. Therefore, for Ante Pavelić, as head of NDH and Ustasha movement, it was of crucial importance to gain the support of the Moslems. Before the proclamation of NDH the Ustasha movement had a certain number of Moslem supporters. But after Ustasha came to power, Pavelić realized that he needs the support of those Moslem politicians who headed former Yugoslav Moslem Organization, the strongest political party of the Moslem community in Bosnia-Herzegovina during the period of Kingdom of Yugoslavia. For these reasons Džafer Kulenović, distinguished representative of the Yugoslav Moslem Organization, became the vice-president of Government of NDH.

Contrary to such general policy, Viktor Gutić, while he was in power in Banja Luka, led sectarian policies that caused the discontent of the Moslem community. But Moslem representatives from Banja Luka, counting on Moslem members of the NDH government, could influence the decision making in Zagreb and were able to counter Gutić's policies.

Although Gutić was removed from Banja Luka he still had supporters there, among others in the hierarchy of the Catholic church. Therefore, conflict between Gutić's group and the Moslems continued. Ultimately in summer of 1942. Ante Pavelić appointed Dragan Hadrović as a head of Great County of Sana-Luka in Banja Luka. Hadrović was a Catholic, but with the obvious support of Pavelić and Moslem members of NDH government he began leading a pro-Moslem policy, entering into a conflict with Gutić and his supporters. In a wider sense Hadrović was leading a policy of moderation, opposed to the various excesses of certain other institutions of NDH and representatives of the Ustasha movement. With such policies Hadrović soon gathered enemies within the NDH structures and was also in conflict with the Catholic bishop in Banja Luka, Jozo Garić. Finally, in July of 1943 Hadrović was assassinated by a bomb planted in a postal parcel. It was never officially established who assassinated him, but all sources suggest that the bomb was planted by certain elements within the Ustasha movement who opposed Hadrović's policies.

The article follows these events through all important changes and developments within the NDH administration in Banja Luka. Ultimately it can be concluded that NDH regime itself was heterogeneous, with various splits within its ranks. These splits occurred between Catholic and Moslems as well as between those who, according to the changing circumstances, opted and called for more moderate policies, while other remained sectarian and prone to uncompromising and/or violent solutions.

Key words: Independent State of Croatia, Bosnia-Herzegovina, Banja Luka, Viktor Gutić, Dragan Hadrović, Džafer Kulenović, Hilmija Bešlagić, Banja Luka Bishop Jozo Garić